

Ob prvem valu protiimperializma je politična nadvlada središča temeljila na njegovi ekonomski premoči nad obrobjem (razvitosti produktivnih sil). Danes je središče proizvodnje produkcijskih sil in življenjskih potrebščin, pa čeprav v deformirani potrošniško-kapitalistični obliki, prvič po več stoletjih na obrobju. Čeprav imajo odnosi v družbah in med njimi skoraj samo še blagovno-denarno obliko, jih ne vzdržuje več konkurenca (ekonomija), ampak monopoli: pravno-politična nadzidava in ideologija. Nastajajo novi objektivni pogoji za odpravo kapitalizma in imperializma na obrobju.

MARKO KRŽAN

SODOBNI IMPERIALIZEM

V tem prispevku bi rad pokazal, da kapitalizem v svetovnem merilu ne more obstajati drugače kot v obliki imperializma, torej nadvlade središčnih držav nad obrobjem, ki kapitalu omogoča presežno izkoriščanje delovnih ljudi in naravnih virov obrobja. To tezo bom utemeljil v prvem razdelku, zato da bi pojem imperializma ločil od preširokega pomena, ki ga ima v splošni rabi. V drugem razdelku bom opisal pretekle oblike imperializma, ki so ustrezale različnim fazam v razvoju kapitalizma. V tretjem bo podrobnejši opis začetne faze sodobnega imperializma. Današnji imperializem se namreč kvalitativno ne razlikuje od povojnega niti po oblikah nadvlade (še vedno je kolektivni imperializem pod hegemonijo ZDA) niti po oblikah presežnega izkoriščanja obdobja (neenake menjave in neposrednih prenosov vrednosti). Posebnost današnjega imperializma, o katerem govori četrti razdelek, je v tem, da je po zlomu večine realsocialističnih in narodnoosvobodilnih sistemov zajel ves svet. To pa seveda ne pomeni, da bo imperializem večer. S premeščanjem proizvodnje na obrobje (predvsem na Kitajsko) in krepitevijo rentniških plati kapitalizma v središču odmirajo objektivni pogoji dozrajšjega imperializma, o čemer je govor v petem razdelku.

1. IMPERIALIZEM JE KAPITALIZEM V SVETOVNEM OBSEGU

Izraz imperializem se poljudno uporablja v pomenu, preširokem za znanstveno rabo. V tem širšem pomenu je imperializem težnja (velikih, večnacionalnih) držav po nadvladi z nasiljem. Tovrstni imperializem najdemo v vseh zgodovinskih obdobjih, od despotskih držav starega sveta prek Rima do kolonialnih imperijev in celo današnjih ZDA, kar kaže na to, da beseda ne opisuje bistva pojavov, ampak njihovo zunanjo podobnost. Kar je *imperialno*, torej še ni nujno *imperialistično*. O imperializmu v ožjem (pravem) pomenu govorimo samo v povezavi s kapitalizmom. *Imperializem je uporaba neekonomskih sredstev države ali gospodarskih organizacij za nadvlado v mednarodnih odnosih, ki omogoča akumulacijo kapitala.*

Akumulacija kapitala je grobo rečeno dveh vrst. Pri prvotni akumulaciji se surovine, zemljo, delovno silo oziroma njihove proizvode, ki še niso kapitalistični, vključi v kapitalistično gospodarstvo. Z neekonomskimi sredstvi se pridobi neki presežek, ki se uporabi kot kapital, torej kot vrednost, ki prinaša več vrednosti (profit). Pri običajni akumulaciji pa se presežek pridobiva z ekonomskimi sredstvi, recimo s tehnološkimi izboljšavami, ki povečajo produktivnost dela. Klasični ekonomisti, recimo Adam Smith, so trdili, da je prvotna (politična) akumulacija le začetna faza kapitalizma, način njegovega nastanka. Tako sta menila celo Marx in Engels v *Komunističnem manifestu*, agitacijskem besedilu, ki sta ga napisala leta 1848, torej preden sta razvila svojo znanstveno teorijo in preden se je kapitalizem razširil po vsem svetu. Ko se je to zgodilo, pa se je pokazalo, da politična akumulacija ni samo prehodna faza, ampak stalna oblika akumulacije na območjih, kjer prvotne kapitalistične družbe kapitalizem vsilijo in ohranjajo s svojo nadvlado.¹ Na teh območjih, ki jim pravimo *obrobna* ali *periferna* območja, poteka akumulacija kapitala pod nadvlado držav in gospodarskih organizacij iz *središča*. Medtem ko se kapital v središču akumulira pretežno z ekonomskimi sredstvi, s povečevanjem produktivnosti, se na obrobju pretežno akumulira z neenako menjavo, tj. s prisvajanjem naravnih virov in izkoriščanjem delovne sile po bistveno nižji ceni kot v centru. To pa omogoča nadvlada središčnih držav nad obrobjem.

Kapital, ki se akumulira na obrobju, je pretežno v lasti kapitalističnega

1 Zato je prvotna akumulacija le vrsta politične akumulacije, akumulacije kapitala z neekonomskimi sredstvi.

razreda iz središča, zato se njegovi dobički pretakajo v središče (ali njegove davčne oaze). Ta prenos vrednosti je zabeležen v nacionalnih računih. V bilancah pa ni zabeležena vrednost, ki se pretaka zaradi neenake menjave blaga med državami. Kupci v središču z neenako menjavo dobijo več blaga (vrednosti), kot če bi bili delovna sila in naravni viri z obrobja plačani enakovredno kot v središču. Vzemimo zgled Applovega i-Pada: leta 2011 je bila veleprodajna cena 425 dolarjev, Apple pa je proizvajalcem (podizvajalcem) zanj plačal 275 dolarjev, tako da je imel 150 dolarjev bruto dobička. Strošek dela (plač) pri proizvodnji tablic in glavnih sestavnih delov na Kitajskem, v Tajvanu, na Filipinih in v Koreji je bil zgolj 33 dolarjev. Če bi bila proizvodnja v ZDA ali če bi imeli kitajski delavci ameriške plače, bi bil strošek dela desetkrat večji. Znašal bi 358 dolarjev na i-Pad, kar je dvakrat več od bruto dobička. Za enak dobiček bi se morala veleprodajna cena podvojiti na 750 dolarjev, tako da bi ameriški potrošniki za enako vsoto denarja lahko kupili skoraj pol manj tablic!² (Za teorijo neenake menjave prim. Dodatek spodaj.)

Z neenako menjavo dela in naravnih virov ali pa z neposrednim pretakanjem dobička³ se velik del vrednosti, proizvedene na obrobju, koncentrira v središču, kamor je usmerjen tudi beg možganov. To ovira rast proizvodnih zmogljivosti in produktivnosti dela na obrobju, kar onemogoča zaposlitev neaktivnega prebivalstva in bolj enakopravno vključitev v mednarodno delitev dela. V nasprotju s središčem, kjer rast plač in (s tem) domačega povpraševanja praviloma sledi rasti produktivnosti, kar omogoča hkratno rast proizvodnih zmogljivosti in življenjskih potrebščin (standarda), je obrobje ujeto v začaran krog, saj je razvoj proizvodnih zmogljivosti zaradi nizkih plač in domačega povpraševanja odvisen od izvoza, ki pa ga ženejo prav nizke plače (in nizki davki ter prispevki za državno potrošnjo). Skratka:

2 Prim. Donald A. Clelland, »The Core of the Apple: Dark Value and Degrees of Monopoly in Global Commodity Chains«, *Journal of World-Systems Research*, let. 20 (2014), št. 1, str. 88, 97. Poleg tega kapitala ne zanima le velikost profita, ampak tudi profitna stopnja. Če bi hotel Apple ob preselitvi v ZDA ohraniti tudi bruto profitno stopnjo, bi veleprodajna cena narasla na 930 dolarjev. Razlika med »kitajsko« in »ameriško« ceno bi bila še večja, če bi upoštevali še prihranek pri plačah menedžmenta in tehnikov v neameriških tovarnah ipd.

3 Velik del teh prenosov prikrivajo tako imenovane transferne cene, ki jih multinacionalke zaračunavajo hčerinskim podjetjem za fiktivne storitve (licence) in blago (tehnologije, obrabljene stroje). Multinacionalke ustanovljajo podjetja v davčnih oazah, zato da v obrobni državi ne prikazujejo dobičkov. Dobiček prikažejo v davčni oazi, tako da davka ne plačajo nikjer, zato celotno povečanje vrednosti ostane lastnikom v središču.

medtem ko kapitalizem v centru omogoča razvoj, na obrobju povzroča nerazvitost. Če formalno opredelitev imperializma napolnimo z družbeno vsebino, lahko rečemo: *imperializem je nadvlada svetovnega središča nad obrobjem, ki kapitalu omogoča presežno (nadpovprečno) izkoriščanje delovnih ljudi in naravnih virov obrobja ter ovira njegov razvoj.*

2.

S SPREMINJANJEM KAPITALIZMA SE SPREMINJA TUDI IMPERIALIZEM⁴

Prvo obdobje nadvlade središča nad obrobjem *od konca 15. stoletja do sredine 17. stoletja* bi lahko poimenovali *protoimperializem*, zato ker niti v središčnih državah takrat še ne moremo govoriti o kapitalizmu, ampak kvečjemu o *protokapitalizmu* (merkantilizmu). Kriza fevdalizma je omogočila razmah trgovine in denarništva, toda kapitalizem je bil omejen na sfero cirkulacije blaga in denarja, medtem ko je bila proizvodnja še vedno fevdalna ali pa obrtna. A že takrat so evropske velesile dosegle nadvlado nad (Južno) Ameriko in pomorskimi trgovskimi potmi okrog Afrike do Južne in Jugovzhodne Azije. Z uničenjem ameriških družb so se predvsem španski in portugalski kolonialisti dokopali do bogatih najdišč zlata in srebra, ki so ga – brez plačila – vključevali v evropski krogotok denarja in blaga. Po drugi strani so uničili in monopolizirali trgovino na dolge razdalje med Evropo, Afriko in Azijo, ki je bila prej v rokah otomanskih, arabskih in lokalnih trgovcev, ki jih kolonialisti niso spodrinili z ekonomskimi sredstvi (boljšo organizacijo in blagom), ampak z nasiljem (premočjo pomorsko-vojaške tehnike). Potem ko so uničili neevropske konkurente, so se začeli bojevati med sabo za tržne monopole, recimo s piratstvom. V tem obdobju je bila najmočnejša imperialna sila Španija, pomorsko-trgovska pa Nizozemska.

Kolonialisti še niso bistveno preobrazili obrobnih družb. Deloma so jih uničili, deloma so izkoriščali njihovo tradicionalno proizvodnjo, zato je bil presežek omejen: nakopičena bogastva so izropali, rudnike izčrpali, domorodno delovno silo zdesetkali. Obseg blaga za izvoz je ostal majhen. V naslednjem obdobju, *od sredine 17. stoletja do konca 18. stoletja*, je v centru začel nastajati in se širiti pravi kapitalizem, torej proizvodnja blaga za dobiček, ki jo organizira kapital z izkoriščanjem mezdnih delavcev. To se

⁴ Prim. Harry Magdoff, »Imperialism: A Historical Survey«, v H. Alavi in T. Shanin (ur.), *Sociology of Developing Societies*, MacMillan, London, 1982, str. 11–28.

je zgodilo najprej in predvsem v Britaniji, ki je zaradi gospodarske premoči postala najmočnejša imperialistična sila. Z državnim vlaganjem v vojno in trgovsko mornarico je dobila monopol nad trgovino na dolge razdalje, ki ga je nekaj časa imela Nizozemska, si politično podredila Portugalsko in tudi izvoz sužnjev v španske kolonije. Če je protoimperializem zgolj parazitiral na tradicionalnih oblikah proizvodnje v podjarmljenih deželah, je trgovski kapital neposredno organiziral izkoriščanje, recimo na plantažah. Toda medtem ko se je v Evropi uveljavljalo mezдно delo osebno svobodnih delavcev, ki jih je kapital izkoriščal »zgolj« zaradi ekonomske nuje (ker je imel kapitalistični razred monopol nad produkcijskimi sredstvi, od katerih je bil sodobni proizvajalec v nasprotju s fevdalnim podložnikom odtrgan), so v obrobni deželah uvajali najbolj surove oblike izkoriščanja, zasnovane na prisili in skrajni pravni ter moralni neenakosti proizvajalcev, vključno s suženjstvom. Nastala sta dva medsebojno odvisna modela akumulacije kapitala s skrajnim izkoriščanjem na obrobju, ki ga kapitalu omogoča nadvlada središčnih držav nad obrobni. Političnoekonomskim tendencam je sledila tudi ideologija, ki je z rasizmom upravičevala neenakosti med zatiralci in zatiranimi.

V obdobju *od konca 18. stoletja do sedemdesetih let 19. stoletja* je v središčnih državah potekala industrijska revolucija. Zdaj je proizvodni, industrijski kapital postal glavna oblika kapitala, kapitalizem pa prevladujoči način organiziranosti gospodarstva v središču. V takih okoliščinah je prva kapitalistična država, Britanija, dosegla absolutno premoč nad teknicami, kapitalizem pa nad svetovnim obrobjem. Potem ko si je po napoleonskih vojnah pokorila še zadnjo teknico, Francijo, je dosegla tolikšno premoč, da med imperialističnimi državami ni bilo več vojn. V Evropi so se vojskovale zaostale, napol absolutistične države, učinek njihovih spopadov pa je bila odprava fevdalne razdrobljenosti (združitev Italije, Nemčije). Zato pa se je toliko bolj povečalo nasilje nad obrobjem: do leta 1878 so si evropske države prilastile že 67 odstotkov zemeljske površine (leta 1800 »še le« 35 odstotkov). Medtem ko je trgovski kapital (organiziran predvsem v paradržavne »družbe«, kot je bila angleška Vzhodnoindijska družba) v prejšnjem obdobju organiziral proizvodnjo v enklavah, ločenih od tradicionalnih družb (zaradi česar je, recimo, uvažal suženjsko delovno silo), je industrijski kapital s pomočjo države zdaj svoj način gospodarjenja vsiljeval celotnim družbam.

Metodi sta bili dve: prva je bila ta, da so imperialistične države v kolonijah s številnim prebivalstvom in razvito proizvodnjo nasilno preoblikovale družbene odnose, zlasti z uvajanjem privatne lastnine zemlje in novih oblik

(prisilnega) dela, pri čemer so hkrati uničile tudi proizvodnjo, ki bi lahko konkurirala evropski. Značilen primer je Indija, od koder so britanske paradržavne družbe, nato pa kolonialna uprava, presežni produkt »uvažale« zastonj, brez ekvivalenta, saj so ga proizvajalcem »plačevale« z (zemljiškimi) davki, ki so jih plačevali ti isti proizvajalci.⁵ Nastala je značilna oblika delitve dela, v kateri so predelovalne dejavnosti, v katerih se dobičkonosnost dosega s povečevanjem produktivnosti dela, koncentrirane v središču, medtem ko obrobje zagotavlja mineralne in kmetijske surovine, preskrbljene s skrajnim izkoriščanjem. To se ni dogajalo le v kolonijah, ampak tudi v formalno neodvisnih državah, recimo na Kitajskem, ki so jih imperialisti v neenako trgovanje prav tako prisilili z vojnami, izsiljenimi koncesijami in monopoli.

Druga metoda se je uveljavila v kolonijah, ki so se zdele primerne za množično naselitev belcev. V naseljenjskih kolonijah se kolonialisti niso ubadali z reorganizacijo družbe, ampak z razlaščanjem. Stare prebivalce so iztrebili ali jih pregnali, recimo v rezervate. V španskih in portugalskih kolonijah so priseljenci prinesli s sabo napol fevdalne, predkapitalistične odnose, ki so do danes ostali ovira za razvoj (kapitalizma). Čeprav so lokalni vladajoči razredi izkoristili oslabitev Portugalske in Španije v napoleonskih vojnah za razglasitev neodvisnosti, niso dosegli drugega, kot da so bile njihove države zdaj neposredno odvisne od takratnega hegemonu VB (medtem ko so v 20. stoletju postale »dvorišče« ZDA). Skratka, te dežele so ostale obrobne. V nasprotju s tem so britanski izseljenci v Severno Ameriko, Južno Afriko in Oceanijo prihajali po zlomu fevdalne strukture v matičnih deželah, zato se je tam hitro uveljavil enak model akumulacije kapitala kot v središču. Nastala so »nova središča«, katerih vladajoči razredi so se otrsli kolonialne oblasti, in se kot samostojne države ali dominioni »enakopravno« vključila v imperialistično zatiranje ostalega sveta.

Po letu 1880 je kapitalizem prešel v svojo monopolistično fazo, imperializem pa je dobil svojo klasično obliko, ki je zaradi analiz Lenina, Buharina in Rose Luxemburg postala skorajda sinonim za imperializem, čeprav je trajala le *do konca druge svetovne vojne*. Druga industrijska revolucija je prinesla velike koncentracije proizvodnega kapitala in centralizacije finančnega kapitala. Britanija je izgubila industrijsko prevlado, veliki kapitali pa so delovali v vse večjem, mednarodnem obsegu. Starim osvajalcem so se pridružili novi (Nemčija, Italija, Belgija, ZDA in Japonska) in osvajanje sveta se je še pospešilo, dokler ni v začetku 20. stoletja doseglo geografske meje. Leta 1914 so imperialistične države neposredno obvladovale 85 odstotkov

5 Utsa in Prabhat Patnaik, »The Drain of Wealth«, *Monthly Review*, let. 72 (2021), št. 8, str. 1–22.

planeta, nezasedeni so bili le še Kitajska, Perzija in Otomansko cesarstvo, kjer pa so imele imperialistične sile prav tako vplivna območja (medtem ko so bile latinskoameriške države v vplivni sferi ZDA). V teh kolonijah, na teh vplivnih območjih in v nekoloniziranih obrobni državah (recimo v Kraljevini Jugoslaviji) so imperialistične države kapitalu omogočale izkoriščanje delovne sile in naravnih virov v vse večjem obsegu, ki ga je narekovala monopolna faza kapitalizma. V teh okoliščinah sta Nemčija in Japonska, ki sta imeli omejen dostop do svetovnih surovin in trgov, poskušali premagati britansko hegemonijo oziroma radikalno spremeniti svetovno ureditev, kar je povzročilo dve svetovni vojni. Medtem ko so po prvi svetovni vojni kolonialni sistem še nekako pokrpali, se je kmalu po drugi svetovni vojni zlomil. Spodrinil ga je sodobni imperializem, torej oblika nadvlade središča nad obrobjem, v kateri še vedno živimo.

3.

PRVO OBDOBJE SODOBNEGA IMPERIALIZMA: DIALEKTIKA POVOJNEGA IMPERIALIZMA IN PROTIIMPERIALIZMA

Klasični imperializem se je zlomil zaradi dveh procesov, ki sta potekala v ozadju zaostrenih spopadov med imperialističnimi silami v obdobju svetovnih vojn. V ZDA, ki jih niso prizadele vojne, ki so imele na svojem ozemlju zadostno surovinsko bazo in kjer predkapitalistični družbeni odnosi niso ovirali razvoja kapitalizma, se je izpopolnil središčni model akumulacije kapitala, v katerem je povečevanje produktivnosti neločljivo povezano z rastjo plač (fordistični model proizvodnje in množično potrošništvo). ZDA so torej ob koncu druge svetovne vojne dosegle industrijsko, pomorsko in vojaško premoč, ki je celo preseгла britansko v 19. stoletju. Ne le, da so popolnoma nevtralizirale Nemčijo in Japonsko, zaradi njihove neznanske premoči so postale vojne med imperialističnimi državami nezamisljive. Nastopilo je obdobje *kolektivnega imperializma*, ko ne gre več za »samostojne« imperializme posameznih držav ali taborov, ampak za en sam imperializem, ki je življenjsko odvisen od moči ZDA, zato so druge imperialistične države v njem udeležene samo, če njihovi posebni interesi niso v nasprotju s splošnimi interesi ameriške hegemonije.

Drugi proces je bil odpor obrobni dežel in ljudstev. Pojavil se je že v 19. stoletju: nekateri vladajoči razredi na obrobju so poskusili doseči neodvisnost (recimo v Egiptu), številna ljudstva so se upirala kolonizaciji (recimo

v Burmi), prihajalo je do velikih vojaških uporov v kolonijah (upor sepojev v Indiji 1857–1858) in revolucij v polkolonialnih deželah (tajpinska revolucija na Kitajskem 1850–1864), sočasno s francosko revolucijo so se na Haitiju črnski sužnji celo znebili kolonialnega jarma. Odpor se je okrepil po prvi in še posebno po drugi svetovni vojni. Najradikalnejši in najtrajnejši prelom z imperialističnim sistemom so dosegle dežele, kjer je prišlo do socialističnih revolucij, torej v Rusiji, Jugoslaviji, na Kitajskem, v Vietnamu, na Kubi in drugod. Če upoštevamo razredno sestavo teh procesov, lahko rečemo, da je šlo tu za narodnoosvobodilna gibanja s prevlado delovnih razredov (delavstva in kmetov) in pod vodstvom komunističnih strank. A v kolonijah so bili nosilci protiimperializma večkrat deli vladajočih razredov, »nacionalna buržoazija«, ki sta jim bila neodvisnost in samostojen razvoj koloniziranih dežel v razrednem interesu (Egipt, Indija itn.). Narodnoosvobodilna gibanja obeh vrst – socialistična in buržoazno-demokratična – so močno pripomogla k hitri povojni dekolonizaciji. Niso pa bila edini vzrok zanjo. Spodbujala jo je tudi spremenjena narava kapitalizma v središču in s tem imperializma v času ameriške hegemonije. Evropske velesile je vojna močno oslabila. Same niso mogle preprečiti osvobajanja kolonij, ZDA pa za to niso bile zainteresirane, saj so evropske velesile v kolonijah monopolizirale trge in surovine, ki so bili zanimivi za ameriški kapital. To seveda ne pomeni, da so ZDA in druge velesile brezpogojno privolile v dekolonizacijo ali da se vanjo niso vpletale. Nasprotno, trdovratno so se borile proti socialističnim silam (v Koreji in Vietnamu, na Kubi itn.), ki so se nameravale odklopiti od imperialističnega sistema. Podpirale so sile, ki so se zadovoljile s formalno neodvisnostjo in dejansko odvisnostjo po zgledu Latinske Amerike in ki jih v marksističnem žargonu imenujemo kompradorska buržoazija. To so družbeni sloji, ki so v kolonialnem obdobju kolaborirali z osvajalsko državo (tradicionalni vladajoči razredi, vojaška in civilna birokracija in javni uslužbenci) in njenim kapitalom (veliki lastniki zemlje in naravnih virov, gospodarji delovne sile ali trgovski sloj). Bolj ali manj sovražne so bile nacionalnim buržoazijam, ki so hotele poddržaviti naravne vire, infrastrukturo in proizvodne zmogljivosti, ki so bile prej v lasti osvajalskih držav in njihovega, včasih pa tudi domačega kapitala. Zato so zahodne velesile, recimo, strmoglavile Mosadekovo vlado v Iranu, podpirale Izrael ali svoje arabske protektorate v vojnah proti arabskim državam itn.

Okrog leta 1975 lahko torej države v svetovnem sistemu v grobem razdelimo na štiri kategorije: 1. *kapitalistično središče*, kamor so spadale stare kolonialne sile (razen Rusije), stare evropske neodvisne države (Švica, skandinavske države), katerih kapital je že pred vojno sodeloval v imperia-

lističnem izkoriščanju, in nova središča, ki so do konca 19. stoletja nastala v naseljenjskih kolonijah (v 20. stoletju je od tovrstnih držav nastal le še Izrael); 2. *dežele realnega socializma*, ki so nastale v glavnem iz »notranjih obrobij« imperialističnih držav v Srednji in Vzhodni Evropi ter v Rusiji in iz polkolonialnih držav (Kitajska), deloma pa tudi iz pravih kolonij, ki so se do takrat industrializirale in ustvarile avtonomne gospodarske sisteme, razmeroma neodvisne od središčnih držav; 3. obrobne države, v glavnem nekdanje kolonije, v katerih je imela hegemonijo nacionalna buržoazija oziroma birokracija, ki so sicer ohranile kapitalistično organizacijo, a so jo poskušale nacionalizirati in se na ta način industrializirati in razviti (Indija, Sirija, Irak, nekatere južnoameriške države itn.); 4. nekdanje kolonije, v katerih je oblast prevzela kompradorska buržoazija in v katerih se je ohranila neposredna odvisnost od tujega kapitala in so ostale zgolj izvoznice kmetijskih izdelkov in surovin, če so bile sploh zanimive za imperialistično izkoriščanje (večina afriških in latinskoameriških držav, JV Azija). Razmejitve med tretjo in četrto kategorijo je sicer gibliva, ker je bila močno odvisna od tega, katera frakcija buržoazije oziroma birokracije je bila na oblasti. Prav tako so bile v kategorijah precejšnje razlike v »razvitosti«, odvisne tako od notranjih odnosov kot mednarodnega položaja. Toda zgodovina držav v teh kategorijah in njihov poznejši razvoj potrjujeta, da so razlike nebistvene v primerjavi s tem, ali je bila neka država v taboru držav, ki so s svojo nadvlado omogočale presežno izkoriščanje naravnih virov in delovnih ljudi drugih držav (1), ali je bila sama podrejena tej nadvladi (3 in 4) ali pa je bila vsaj relativno neodvisna od imperialističnega sistema (2).

Odnos med sodobnim imperializmom in protiiperializmom je bil dialektičen v tem smislu, da ZDA in druge imperialistične države niso brezpogojno nasprotovale dekolonizaciji, ampak so jo podpirale, če osamosvojitve obrobni držav ni odpravila njihove odvisnosti. Dialektičen je bil tudi v tem smislu, da kljub nespornim razvojnim uspehom obrobja in zmanjšanja odvisnosti od središča, posebno v deželah realnega socializma in neuvrščeni državah,⁶ s čimer se je zmanjšalo izkoriščanje po središčnem kapitalu, imperialistično središče ni doživelo krize, ampak »30 najboljših let« polne zaposlenosti in hitrega družbenoekonomskega razvoja. To je bilo posledica dveh dejavnikov: prvič, uveljavitve fordističnega načina akumulacije, ki se je pred drugo svetovno vojno razširil le v ZDA, v vseh državah središča, torej izpopolnitve središčnega modela akumulacije, v katerem je rast produktivnosti vezana na rast plač (domače kupne moči); drugič, uveljavitve sve-

6 Za gibanje neuvrščeni gl. članek Gala Kirna v tej številki *Borca*.

tovne ureditve, ki je kljub formalni osamosvojitvi obrobni države še vedno omogočala presežno izkoriščanje delovnih ljudi in naravnih virov obdobja. Kriza, ki je po letu 1975 zajela dežele realnega socializma in svetovno obrobje, sama po sebi kaže, da so tudi v povojni ureditvi imperialistične države z ZDA na čelu ohranile nadvlado nad obrobjem na vseh ključnih področjih:⁷

1. Ohranile so monopol nad tehnologijami, ki bi jih periferne države sicer lahko prevzele in razvijale naprej, kar bi omogočilo razvoj domače proizvodnje in družbeni napredek (recimo izkoreninjenje nalezljivih bolezni) na obrobju ter vsesplošni tehnološki razvoj. – To ni bilo posledica spontanega delovanja trga (ekonomskih sil), ampak pravne zaščite (tj. privatizacije/nacionalizacije) intelektualne lastnine.
2. Nadzorovale so finančne tokove, zato so še naprej diktirale pogoje trgovanja (zlasti devizne tečaje) in tok investicij (posojil in »razvojne pomoči«), hkrati pa si omogočale prenos presežne vrednosti v obliki obresti in dividend z obrobja. Tudi to ni bila posledica spontanega delovanja ekonomskih zakonitosti, ampak političnega monopola v svetovnih finančnih organizacijah, kot sta Svetovna banka in Mednarodni denarni sklad, ter dejstva, da je (bil) dolar svetovna valuta.
3. Še naprej so obvladovale naravne vire planeta in imele dostop do poceni surovin na tujih ozemljih. To je bilo sicer deloma posledica tega, da so bili v središčnih državah koncentrirani kapitali in tehnologija, brez katerih bi bilo pridobivanje naravnih virov oteženo. A hkrati ne bi bilo mogoče brez političnega in vojaškega izsiljevanja obrobni države, da naravne vire prepušijo izkoriščanju zahodnih multinacionalk za čim manjše nadomestilo.
4. Obvladovanje komunikacij in sredstev množičnega obveščanja. Pri tem ne gre samo za obvladovanje prometa, ki omogoča prisvajanje velikega dela presežne vrednosti pri menjavi blaga. Gre tudi za kulturno in ideološko nadvlado (ameriške) potrošniške kulture in liberalne ter rasistične ideologije, ki diskreditirata potrebe zatiranih držav in izkoriščanih razredov (socializem) in upravičujeta neenakosti.
5. Vse te monopole v zadnji instanci varuje monopol nad vojaško silo, ameriška vojska, ki lahko iz ZDA, ladij in baz po vsem svetu ob podpori svojih zaveznikov in odvisnih režimov vsili imperialistično ureditev skoraj vsaki državi. Izjemen vojaški napredek Sovjetske zveze je sicer onemogočil interveniranje v socialističnih državah, toda imperialistične države so še naprej vojaško obvladovale druge dele sveta.

⁷ Samir Amin govori o petih monopolih. Prim. Samir Amin, *Sodobni imperializem*, Založba /*cf., Ljubljana, 2020, str. 41, 93, 127.

Ti dejavniki niso delovali le navzven, na obrobju, ampak tudi navznoter, v središču. Privilegirani položaji središčnih držav je omogočili otopitev razrednega boja delovnih razredov in privolitev delavskih strank in sindikatov v kapitalistično ureditev (reformizem). V teh okoliščinah kriza središčnega kapitalizma, ki je nastopila v začetku sedemdesetih let zaradi upadanja dobičkonosnosti kapitala v času, ko je fordistični model akumulacije dosegel svoje meje,⁸ ni pripeljala do propada imperialističnega sistema, ampak do zatona revolucionarnega delavskega gibanja v središču in do zloma povojnega protiimperializma tako v nekdanjem socialističnem bloku kot v tretjem svetu. Zato pravim, da sedanji imperializem ni nova oblika imperializma, ampak razširjeni povojni imperializem v obdobju, ko je povojni protiimperializem strtl, novega pa še ni.

4.

SEDANJA FAZA SODOBNEGA IMPERIALIZMA: PORAZ POVOJNEGA PROTIIMPERIALIZMA IN NOVA INDUSTRIALIZACIJA OBROBJA

Imperializem je, kot rečeno, način obstoja kapitalizma v svetovnem merilu. Zato se z naravo kapitalizma spreminja tudi narava imperializma. Iztek fordističnega obdobja v središču se je moral odraziti tudi na obrobju. V krizi povojnega kapitalizma so v središču v šestdesetih letih oživela protisistemska gibanja (študentsko, delavsko, mirovniško, feministično in protirasistično gibanje), a v zaostrenem razrednem boju so v osemdesetih letih zmagali vladajoči razredi, tako imenovana neoliberalna kontrarevolucija. O neoliberalizmu je že toliko znanega, da ga tu ne bom opisoval. Zadoštuje naj ugotovitev, da so ukrepe za ohranitev kapitalizma (za zagotovitev dobičkonosnosti kapitala in oslabitev delovnih razredov) v središču v svetovnem merilu dopolnjevali ukrepi za ohranitev in okrepitev monopolov, ki kapitalu iz središča omogočajo presežno izkoriščanje naravnih virov in delovnih ljudi na obrobju. Zaradi vpliva središčnega kapitala na obrobna gospodarstva je šlo dostikrat za enake ukrepe in procese. Dvig obrestnih mer (»Volkerjev šok«) ameriške narodne banke je, recimo, hkrati znižal inflacijo in uničil številna industrijska delovna mesta v središču ter povzročil

8 Industrijski način dela je zajel vsa možna področja, zato se je rast produktivnosti dela zmanjšala; plače in državna potrošnja so rasle hitreje od produktivnosti, kar je zmanjševalo dobiček, ki je glavni motiv investiranja in s tem vzvod rasti v kapitalizmu.

dolžniško krizo na obrobju, ki je pokopala številne poskuse avtonomne industrializacije (industrializacije za nadomestitev uvoza). Pospešeno oboževanje ZDA, ki jim je svetovni finančni sistem nekaznovano dopuščal ogromne zunanjetrgovinske primanjkljaje, je krepilo ameriško gospodarstvo, medtem ko se je Sovjetska zveza v oboroževalni tekmi le izčrpavala. Skratka, nadaljnje »mirno sožitje« držav realnega socializma in držav, ki so si prizadevale znebiti periferne odvisnosti, s kapitalističnim središčem ni bilo več mogoče. Imperializem je brez velikih vojn, a z ogromnimi žrtvami političnoekonomskega kraha zlasti v Sovjetski zvezi, te države spet posesal v svojo orbito. Sistem se je po porazu protiimperializma prvič po vojni skorajda neovirano razmahnil in postal tak, kot ga poznamo. Razporeditev družb in odnose med njimi lahko opišemo takole.⁹

a) *Središčne države*

Na vrhu hierarhije so *države imperialističnega jedra*. Tu je baza monopolnih kapitalov (zlasti finančnih in trgovskih ter logističnih in komunikacijskih, kot so Amazon, Google in Facebook, a tudi rudarskih in naftnih, kot sta BP, Shell, ter elektrotehničnih, kot je Apple). Tu imajo vsi razredi korist od imperialističnega izkoriščanja, če ne neposredno od imperialistične rente in ekstra dobičkov, ki jih prejema nosilci kapitala (in prek naložbenih zavarovanj tudi številni pripadniki srednjega razreda), pa od neenake menjave, ki izboljšuje materialni položaj (kupno moč) prebivalstva in države. Sem spadajo večina nekdanjih kolonialnih sil (VB, Francija, Nizozemska idr.) ter nova središča, ki so nastala iz belskih naseljenjskih kolonij (ZDA, Kanada, Avstralija, Nova Zelandija idr.). Sem spadajo tudi države, ki same niso bile kolonialne sile, a zaradi svojih političnoekonomskih funkcij in »rasne enakovrednosti« niso bile podjarmljene (Švica, Švedska, Norveška idr.), tako da je bil njihov kapital enakopravno udeležen v izkoriščanju obrobja, zlasti nekoloniziranih evropskih držav, recimo Kraljevine Jugoslavije po prvi svetovni vojni.¹⁰ Naposled so v tem krogu tudi evropske države, ki so nastale iz središč absolutističnih večnacionalnih držav v Evropi, a niso imele pravih ali ekonomsko pomembnih kolonij (Avstrija in Nemčija).

9 Opiram se na klasifikacijo Gabriela Kuhna (»Oppressor and Oppressed Nations«: <https://kersplebedeb.com/posts/oppressor-and-oppressed-nations/>) z bistvenimi zadržki glede Kitajske in Rusije, ki ju obravnavam v petem razdelku.

10 Gl. članek Radeta Pantića v tej številki *Borca*.

Vendar pa so njihovi kapitali vendarle lahko presežno izkoriščali manj razvita ozemlja oziroma narode na obrobju svojega lastnega ozemlja, v tujih kolonijah in predvsem nominalno neodvisne države v sosesčini (Srbijo, Bolgarijo, Romunijo) in tiste, ki so nastale ob njihovem razpadu (Poljsko, baltske države, Jugoslavijo itn.). Iz tega je razvidno, da kolonialna dediščina ni nujen pogoj za udeležbo pri imperialističnem izkoriščanju in pa da je imperializem že v osnovi svetovni sistem, ki omogoča izkoriščanje obrobnih držav vsem dovolj velikim kapitalom, ne le kapitalom iz tistih držav, ki z lastnimi močmi zagotavljajo imperialistično nadvlado nad obrobjem. Zato je sistem »privlačen« tudi za vladajoče razrede v državah, ki nimajo sredstev za neposredno nadvlado.

Med njimi so zlasti *države imperialističnega obrobja*, v katerih znatnemu delu prebivalstva koristi neenaka menjava z obrobnimi državami, ker povečuje njegovo kupno moč. Toda po drugi strani so tudi same deležne neenake menjave z jedrnimi državami zaradi bistveno nižjih plač oziroma neposrednega odtekanja presežne vrednosti prek dobičkov tujemu kapitalu.¹¹ Deležne so tudi precejšnjega »bega možganov« (recimo zdravstvenih delavcev) v jedro. Sem se uvrščata dve veliki skupini držav: prva so *južnoevropske države*, druge pa *postsocialistične države Srednje in Jugovzhodne Evrope*. Prva skupina je v tem položaju že od časa industrijskega imperIALIZMA (po letu 1870), ko niso »ujele priključka« z državami, ki so začele po industrijskem razvoju dohitevati Britanijo. Druga skupina je v ta položaj prišla po narodni osvoboditvi po prvi svetovni vojni. Po odpravi kapitalizma po drugi svetovni vojni se mu je deloma odtegnila, toda le do zloma realnega socializma, po katerem je spet postala »dvorišče Zahodne Evrope«, tako kot je Latinska Amerika »dvorišče ZDA«. Med temi državami in prvo skupino je precejšnja razlika v tem, da nimajo omembe vrednih »vplivnih območij« kot (nekoč) južnoevropske kolonialne sile in velikih koncentracij

11 Tujci imajo v vzhodnih članicah EU v lasti več kot polovico podjetij. Iz Češke izčrpajo 7,6 odstotka BDP dobičkov na leto. Tudi če od tega odštejemo neto prejemke od EU (1,9 odstotka BDP), je Češka s tem izgubila 5,7 odstotka ustvarjene vrednosti. Velik delež tujega lastništva tudi izkrivlja stopnjo neenakosti, ki je v teh državah razmeroma nizka: najvišji prejemki grejo v tujino. Gl. Thomas Piketty, »2018, the year of Europe«, 16. 1. 2018, <https://www.lemonde.fr/blog/piketty/2018/01/16/2018-the-year-of-europe/#xtor=RSS-32280322>.

V Sloveniji je formalno v tuji lasti tretjina podjetij, v industriji in trgovini 44 odstotkov, v bančništvu pa nad 90. Dejanski delež je višji, ker so hčerinska podjetja tujih podjetij s sedežem pri nas klasificirana kot domača. Gl. Bine Kordež, »Kako se je koncentrirala nekdanja družbena lastnina«, 27. 10. 2019, <https://damijan.org/2019/10/27/kako-se-je-koncentrirala-nekdanja-razprsena-druzbena-lastnina/>.

kapitala (multinacionalni), po čemer so južnoevropske države podobne jedrnim državam (zlasti Italija je gotovo mejni primer). Toda dolgoročne tendence te države bolj zblizujejo, kot ločujejo, doletela jih je »latinoamerikanizacija«: povsod je v šestdesetih in sedemdesetih letih prišlo do močne industrializacije in deagrarnizacije (in z njo povezanih delovnih migracij v tujino). A zaradi industrializacije obrobja (še posebno Južne Koreje, Tajvana, Kitajske) se je njihov položaj v mednarodni delitvi dela zelo poslabšal in se v Južni Evropi še poslabšuje, pa tudi rast v postsocialističnih državah, ki se je po ekonomskem krahu v devetdesetih letih začela z bistveno nižjega izhodišča, se bo najbrž kmalu upočasnila. Dohodkovne razlike med južno- in srednjeevropskimi državami se manjšajo, nekatere postsocialistične države imajo višji BDP na prebivalca (posebno ob upoštevanju kupne moči) in nivo človeškega razvoja (posebno ob upoštevanju manjše neenakosti) od večine južnoevropskih držav. Poslabšanje položaja v mednarodni delitvi dela se kaže v prezgodnji deindustrializaciji, tj. opuščanju industrijske proizvodnje in širjenju storitvenega sektorja, ki pa ne more tekmovati z jedrnimi državami za najvišje položaje v verigah vrednosti, kot so finance, ampak se mora zadovoljiti s transportom in logistiko ter lokalnimi storitvami. Zaradi tega sta se tu bistveno bolj kot v jedru razmahnila prekarno delo ali slabo plačano delo in brezposelnost, kar že ima politične posledice, in sicer vzpon »nove« desnice (fašistoidnih gibanj in birokracij) v postsocialističnih državah in »nove« levice (deklarativno protikapitalističnih parlamentarnih strank) v Južni Evropi. Iz tega bi morda lahko sklepali, da bo politični odziv na zmanjševanje konkurenčnosti odvisen od tega, ali bodo prevladala gibanja, ki jih podpirajo skupine, ki še niso deklasirane in hočejo obdržati svoj položaj (desna pot), ali tiste, ki so že deklasirane in hočejo spremembo *statusa quo* (leva pot). Za konec je treba dodati, da se v to skupino niso uvrstile vse nekdanje države realnega socializma. Od nekdanjih sovjetskih republik se sem uvrščajo le baltske države, od članic Varšavskega pakta le Češka, Slovaška, Madžarska in Poljska, izmed jugoslovanskih republik le Slovenija in morebiti Hrvaška, medtem ko imajo, recimo, Ukrajina, Romunija, Bolgarija, Albanija toliko perifernih prvin, da jih je treba kljub bližini središča obravnavati kot čisto obrobje.

b) *Zatirane države ali čisto obrobje*

Večina svetovnega prebivalstva še vedno živi v obrobni državi, ki so po izvoru praviloma nekdanje kolonije. V Afriki so tako rekoč same take dr-

žave, prav tako v Srednji Ameriki in Južni Aziji, med zatirane spadajo tudi najrevnejše države na drugih celinah in pa nekatere narodnostne manjšine v središčnih državah (ameriški staroselci, Romi, po svoje tudi »neavtohtone manjšine«, posebno nezakoniti priseljenci). Njihov delež se bo še povečeval. To so dežele, katerih prebivalstvo je presežno izkoriščano ali pa predstavlja odvečno prebivalstvo, ki (še) ni zanimivo za kapitalistično izkoriščanje. Med odvečnim prebivalstvom so na eni strani delovni ljudje, ki se preživljajo s predkapitalističnimi produkcijskimi načini, zlasti malo kmetijsko proizvodnjo in obrtjo (na podeželju), ki ustvarja zelo malo presežkov za prodajo,¹² na drugi pa prebivalstvo barakarskih naselij (favel in slumov), ki je odtrgano od zemlje, ni pa vključeno v mestno gospodarstvo, vsaj ne formalno, zakonito. V teh državah živi velikanska rezervna armada delovne sile, ki se razen specializiranih poklicev¹³ ne more zakonito izseljevati v razvitejše države,¹⁴ prav tako zanjo ni zaposlitev v domačem gospodarstvu. Presežek ponudbe delovne sile nad povpraševanjem vzdržuje nizko raven plač, kar preprečuje nastanek notranjega trga in akumulacijo kapitala z rastjo produktivnosti, tujemu kapitalu pa omogoča presežno izkoriščanje domačega prebivalstva.

To je tesno povezano z deindustrializacijo imperialističnih držav in še posebno držav imperialističnega obrobja, saj je kapital zaradi možnosti

- 12 Številni mali proizvajalci, zlasti kmetje, proizvajajo skoraj izključno za trg. Kar 94 odstotkov kave pridelava 25 milijonov malih kmetov. Na skodelico kave, ki v britanski franšizni kavarni stane 2,50 funta, kmetu pripade le 1 peni! Toliko znašajo tudi stroški prevoza, zato kar 2,48 funta ostane v središčnih državah. Zaposleni v verigi kavarn dobijo 0,63 funta, država 0,38 funta davkov, lastniki verige kavarn 0,25 funta dobička, največ pa lastniki prostorov (0,88 funta najemnine). Stopnja izkoriščanja teh »samostojnih« kmetov je višja od stopnje izkoriščanja mezdnih delavcev, kajti njihov zaslužek je nižji od delavske plače. Fizično preživeti si ti kmetje omogočajo z dopolnilno dejavnostjo, ki pa je omejena, ker na večini zemlje pridelujejo monokulturo. Prim. John Smith, »Imperialism in a coffee cup«, julij 2019, <https://www.opendemocracy.net/en/oureconomy/imperialism-coffee-cup/>.
- 13 To je beg možganov, ki ima na obrobju pogosto katastrofalen obseg. Leta 2010 je skoraj 90 odstotkov visokošolsko izobraženih državljanov Gvajane živelo v državah OECD! Gl. John Smith, *Imperialism in the twentyfirst century*, New York, Monthly Review Press, 2016, str. 111.
- 14 Zato se problem odvečnega prebivalstva obrobja ne more rešiti z izseljevanjem, kot se je reševal v Evropi z izseljevanjem v obe Ameriki, kjer so kolonialisti zdesetkali lokalno prebivalstvo. Med letoma 1850 in 1920 se je iz Evrope izselilo 70 milijonov ljudi ali 17 odstotkov evropskega prebivalstva v letu 1900. Če bi se po drugi svetovni vojni z obrobja izselil primerljiv delež prebivalstva, bi se prebivalstvo »razvitega sveta« povečalo za kar 800 milijonov ali 70 odstotkov! Dejansko naj bi bilo v »razvitem svetu« leta 2013 le okoli 64 milijonov priseljencev iz »nerazvitih držav«, največ v ZDA. Gl. Smith, *Imperialism*, str. 109–110.

presežnega izkoriščanja številne predelovalne dejavnosti preselil v te dežele. Vendar v teh okoliščinah tuje investicije ali podizvajalski posli ne pripomo- rejo k razvoju lokalnega gospodarstva, kar je značilno za tuje investicije v središču. Tuji kapital v gospodarstvih s presežnim izkoriščanjem oblikuje enklave v redkih panogah, ki so lahko donosne, kajti večina panog zaradi nizkih plač in posledično majhnega notranjega povpraševanja ni zanimivih. Ko so priložnosti/potrebe za investiranje v to panogo zasičene, kapital ne investira v druge panoge, ampak začne dobičke vračati v matično podjetje. Skratka, ne sodeluje v razširjeni reprodukciji obrobne gospodarstva. To pa pomeni, da se obrobne države po kapitalistični poti ne morejo razviti. Ali pač?

c) Subimperialistične države in imperialistični protektorati

V sedANJI fazi sodobnega imperializma, torej že po propadu realnih socia- lizmov in avtonomnih poskusov industrializacije, so se številne obrobne dežele industrializirale, tako da na svetovnem trgu ne nastopajo več le kot izvoznice kmetijskih pridelkov in naravnih surovin. Še več, velika večina in- dustrijske delovne sile in proizvodnje je danes koncentrirana zunaj središča, kar je sprememba svetovnozgodovinskih razsežnosti, in kljub nizkim plačam se je standard te delovne sile izboljšal. Toda podrobnejša analiza pokaže, da daleč največji del povečanja industrijske proizvodnje zunaj središča in pove- čanja dohodkov (ter odprave revščine) odpade na Kitajsko, ki se ni razvijala po klasični kapitalistični poti, in da je k zmanjšanju dohodkovnih razlik med »srednjimi razredi« v obrobju in delovnimi ljudmi v industrializiranih drža- vah (kamor poleg središčnih držav spadajo še nekdanje socialistične države) poleg vzpona Kitajske največ prispeval zlom realnega socializma v Evraziji.¹⁵

O tem bo govor v naslednjem podrazdelku. Tu bomo obravnavali države, ki so ves čas ostale na kapitalistični poti, a imajo v imperialističnem sistemu vendarle precej drugačen položaj od čisto obrobni držav. Te države niso le pomemben del svetovnega sistema, ampak tudi zgledi, ki jih ideologi mednarodnih imperialističnih institucij, središčnih vladajočih razredov in kompradorskih buržoazij uporabljajo kot dokaz, da kapitalizem vendarle deluje (za vse).

15 Resolution foundation, *Examining an elephant, globalisation and the lower middle class of the rich world*, 2016, <https://www.resolutionfoundation.org/publications/examining-an-elephant-globalisation-and-the-lower-middle-class-of-the-rich-world/>.

Prva skupina so *imperialistični protektorati*. Te dežele imajo zaradi zgodovinskih in naravnih vzrokov poseben položaj v reprodukciji imperialističnega sistema. Mednje lahko uvrstimo države na Bližnjem vzhodu (Kuvajt, Bahrajn, Katar, Združeni arabski emirati), ki so bile do razmaha pridobivanja nafte z lomljenjem skrilavcev v Kanadi in ZDA poleg Savdske Arabije (ki ima prav tako veliko lastnosti protektorata) glavne svetovne dobaviteljice nafte. VB in ZDA so vojaško obvladovale dobavo nafte vsem državam brez lastnih nahajališč, v zameno za kolaboracijo pa so ohranile zatiralske režime, ki vladajo nad brezpravnim prebivalstvom. Večina delovne sile je priseljena, ekonomska neenakost je največja na svetu, hkrati pa se je ohranila predkapitalistična moralna in pravno-politična neenakopravnost (zlasti žensk). Imperialistične države tu tolerirajo sistematične kršitve človekovih pravic in pravil meščanske demokracije, ki jih sicer uporabljajo kot izgovor za doseg svojih interesov. Ker večina obrobni držav nima svetovno pomembnih nahajališč nafte ter plina in ker se bo dolgoročno pomen fosilnih goriv zmanjšal, je ta pot za večino obrobni držav zaprta in za ljudi, ki hočejo svobodo in enakost, tudi nezaželena. V to kategorijo poleg raznih otoških mini držav in preostalih kolonij, ki služijo kot davčne oaze ali vojaška oporišča, spadata tudi Južna Koreja in Tajvan (širše »azijski tigri«). V imperialističnem sistemu imata podobno vlogo kot obrobne države evropskega imperializma, le da sta precej višje na lestvici. Oba sta industrijsko razvitejša, njun industrijski kapital je na področju elektronike del svetovnega monopolnega kapitala. Pred drugo svetovno vojno je bilo to obrobje japonskega imperializma. Po vojni je bilo zaradi vloge pri obkolitvi socialistične Kitajske in Sovjetske zveze deležno aranžmaja, ki je primerljiv z Marshallovim načrtom v Zahodni Evropi in je poleg ugodnih ameriških investicij dopuščal tudi protekcionizem in državno regulacijo. Razvoj so torej omogočili politični razvojni ukrepi ZDA in matičnih držav. Ta konjunktura je bila že takrat izjemna, v sedanji neoliberalni dobi pa, sploh v obrobni državah, tako rekoč izključena.

Precej večja kategorija so *subimperialistične države*, ki so v podobnem položaju kot imperialistično obrobje, le da so ekonomsko bliže obrobju kot središču, politično pa imajo nekaj več maneverskega prostora. Njihovo prebivalstvo je samo izkoriščano zaradi neenake menjave proizvedenega blaga in naravnih virov, imajo pa vendarle bolj sklenjena gospodarstva in močnejši notranji trg kot čisto obrobne države, kar omogoča več avtonomne akumulacije in višji standard. V teh državah, posebno tistih, ki so bogate z naravnimi surovinami, je tudi nekaj koncentracij kapitala, ki sodelujejo pri izkoriščanju drugih dežel. Podrejenost, neavtonomnost njihovega imperia-

lizma se kaže v dveh potezah: vplivajo le na matično regijo, njihova politična premoč pa nima večjih ekonomskih učinkov. Na Bližnjem vzhodu so takšne subimperialistične države Turčija z vplivnim območjem v turkotatarskih predelih Srednje Azije, Sirije in v Libiji; Savdska Arabija, ki ima primat med arabskimi državami in je vojaško zaščitila režima v Bahrajnu in Jemnu, ter nemara Iran, katerega vpliv sega v Palestino in na šiitska območja v Siriji, Iraku ter Jemnu. Njihovi konflikti med sabo in z obrobniimi deželami izhajajo bolj iz ideološkopolitične logike kot pa iz ekonomske. Podpirajo režime, gibanja in države, ki so jim sorodni politično (Savdska Arabija), ideološko oziroma versko (Iran) ali narodnostno (Turčija), odzivajo se na (domnevne) grožnje svojih tekmic, toda njihovo vojaško-politično delovanje ne ustvarja pogojev za presežno izkoriščanje obrobni držav po (njihovem) kapitalu. Tako Iran kot Turčija imata še zadosti domačega agrarnega in odvečnega prebivalstva za presežno izkoriščanje, tako da je njuna akumulacija obrnjena bolj navznoter, medtem ko Savdska Arabija presežke od nafte že tradicionalno investira v središče. Skratka, njihova politika nima imperialističnih učinkov, kvečjemu imperialne.

To potrjuje našo tezo, da je sodobni imperializem kolektiven: imperialistične, torej tudi subimperialistične države delujejo imperialistično le, če prispevajo k utrjevanju imperialističnega sistema na splošno in hegemonističnih interesov ZDA posebej. Ambicije Irana (pred leti tudi Iraka), da bi postal subimperialistična sila, torej niso vprašljive le zato, ker sedanji režim ideološkopolitično ne ustreza ZDA in Izraelu (tudi Savdska Arabija je islamska teokracija), ampak zato, ker kolektivni imperializem ne potrebuje subimperialističnega Irana, saj to vlogo na Bližnjem vzhodu opravljata Savdska Arabija in Izrael. Podobno velja za turške vojaške intervencije pa tudi za vojaške funkcije Savdske Arabije, kolikor presega vlogo ameriškega protektorata, kar je bila v preteklosti in je deloma še danes (kljub enemu največjih vojaških proračunov na svetu je pri bojevanju v Jemnu ne le materialno, ampak tudi operativno odvisna od ZDA in VB): imperialistični sistem jih ne potrebuje. Torej je za obrobje tudi ta kapitalistična pot do »razvoja« (kakršenkoli že je) v nove subimperialistične sile zaprta. Imperialistični sistem jih ne potrebuje.

S tem se krog subimperialističnih držav še ne izčrpa. V Latinski Ameriki bi lahko k njim prišteli tudi Brazilijo in Argentino, ki sta dosegli precejšnjo raven industrijskega razvoja in akumulacije kapitala, ki lahko sodeluje pri presežnem izkoriščanju sosednjih držav. A tudi to je precej omejeno zaradi šibkosti tamkajšnjega kapitala, kar kažejo nenehne javnofinančne težave Argentine (bankroti, devalvacije) in odvisnost Brazilije od izvoza naravnih

surovin. Izjemno visoke stopnje neenakosti in pojav odvečnega mestnega prebivalstva v favelah sta znaka, da se tudi tu ni razvilo narodno gospodarstvo, ki bi dosegalo skladno rast produktivnosti dela in standarda delovnih ljudi. To velja za vse uveljavljajoče se države (*emerging states*) ali skupino BRICS (z izjemo Kitajske), ki se delno prekrivajo s kategorijo subimperialističnih držav, ne glede na to, ali je njihov model bolj industrijski (Turčija, Argentina, Indija) ali pa ekstraktiven (Brazilija, Rusija, JAR). Visoka gospodarska rast, ki je navduševala evropske borznike, je bila konjunktorna. Bolj kot k akumulaciji kapitala in razvoju je prispevala k povečevanju bogastva vladajočih razredov.¹⁶ V strukturnem pogledu imperialistični sistem njihov razvoj blokira, saj v industrializaciji ne morejo ne naprej (to jim preprečuje konkurenca držav imperialističnega obrobja in Kitajske) ne nazaj (to jim onemogoča konkurenca držav s še bolj skrajnim izkoriščanjem delovne sile na obrobju). Marsikdo med subimperialistične države prišteva tudi Rusijo in celo Kitajsko, ki pa ju je treba po mojem obravnavati posebej.

Med subimperialističnimi državami pa je treba vendarle omeniti še dve, katerih notranja ureditev pravzaprav odraža ureditev imperializma v svetovnem merilu, in sicer Izrael in Republiko Južno Afriko. Oba sta nastala iz »belskih« naseljenjskih kolonij, tako da se je tu razvil podoben način akumulacije kapitala kot v središču, in oba imata svoje notranje, »nebelško« obrobje z načinom akumulacije s presežnim izkoriščanjem. Ta način akumulacije se vzdržuje z zatiranjem prebivalstva obrobja, katerega ideološko opravičilo je v obeh primerih – tako kot na svetovni ravni – rasizem. V Izraelu je neenakost, drugorazrednost Palestincev še vedno tudi pravno-politično institucionalizirana in se vzdržuje z vojaškim nasiljem (okupacijo), skratka, ohranja se apartheid v strogem pomenu, ki je bil v Republiki Južni Afriki odpravljen. Toda – in to je še en dokaz, kam pelje kapitalistična pot – Republika Južna Afrika je kljub formalni odpravi apartheida in velikim naravnim bogastvom ostala skrajno deformirana in neenakomerno razvita družba z najvišjo neenakostjo na svetu!¹⁷ To je le skrajen primer polarizacije na rasni osnovi, ki je posledica (in ideološko opravičilo) neenakomernega razvoja kapitalizma v svetovnem merilu. Podobno polarizacijo najdemo tako rekoč v vseh državah (prim. položaj staroselcev v Amerikah, tudi v ZDA, ali pa Romov v Evropi, prav tako [nezakonitih] priseljencev) in med

16 Prim. Michel Husson, »Gospodarska kriza in svetovni nered«, *Borec*, let. 60 (2018), št. 757–759, str. 72–87.

17 Deset odstotkov najbogatejših razpolaga s kar 65 odstotki skupnega dohodka, kar je skoraj dvakrat več od evropskega povprečja: <https://wid.world/news-article/2020-regional-updates/>.

državami, spreminja se le koncentracija: v središču je skrajnega izkoriščanja in odvečnega prebivalstva manj (a se več!), zadržujejo ju v enklavah, na obrobju v takih okoliščinah živi večina prebivalstva (ki še narašča). Skratka, kapitalistična (imperialistična) pot naposled vedno pripelje do apartheida v svetovnem merilu.

5. NEKAPITALISTIČNA RAZVOJNA POT NEKOČ IN DANES

Nekatere države je torej težko uvrstiti v posamezno kategorijo, ker imajo v imperialističnem sistemu več funkcij. Izrael in Republika Južna Afrika spadata med »belske« naseljenke kolonije, ki so se praviloma razvile v nova središča (kot so ZDA, Kanada, Avstralija, Nova Zelandija), vendar sta po notranji polarizaciji bolj podobni latinskoameriškim državam, le da je apartheid tam manj izrazit. Izrael in Savdska Arabija (ki ni brez elementov apartheida, ker je večina delovne sile tujerodne) sta gotovo subimperialistični državi s samostojno politiko, za katero pa – kot pri imperialističnih protektoratih – neposredno stojijo ZDA. Iran bi po ekonomskih značilnostih bolj kot med subimperialistične države spadal v čisto obrobje, sploh ker njegove »imperialne ambicije« niso skladne z ameriškimi, torej so nasprotno kolektivnemu imperializmu, katerega hrbtenica je hegemonija ZDA. Konec koncev se Ameriki upirajo tudi nekatere druge obrobne države, pri katerih o kaki nadvladi nad tretjimi državami ni govora (Sirija, Venezuela, v preteklosti seveda precej drugih). Nekatere države pa se ne prilegajo nobeni kategoriji, štrlijo iz imperialističnega sistema. To so (bile) realsocialistične države, ki si ne zaslužijo pozornosti le kot predmet naše polpretekle zgodovine, ampak kot poseben element današnjega svetovnega sistema.

Izraz *dežele realnega socializma* uporabljam zato, da bi poudaril, da je bil v teh državah odpravljen kapitalizem, ni pa še nastala socialistična družba v pravem pomenu.¹⁸ V vseh teh državah je po socialistični revoluciji nastopilo obdobje *termidorja*, kakor lahko po analogiji s francosko revolucijo imenujemo blokado procesov nadaljnje izgradnje socializma brez *obnove* (restavracije) kapitalizma. Zaradi podržavljenja produkcijskih dejavnikov (produkcijskih sredstev, zemlje in naravnih virov) in odprave tržnih odnosov med njimi so kapitalistični odnosi odmrli, a ker upravljanja podjetij,

18 Prim. Catherine Samary, *Komunizem v gibanju*, Ljubljana, Založba */cf., 2017.

razpolaganja s kapitalom in zemljo ter političnih procesov niso obvladovali delovni ljudje, ki so bili še vedno v mezdnem odnosu do produkcijskih sredstev, ampak novi srednji sloj (*nomenklatura*), je bil onemogočen tudi razvoj socialističnega produkcijskega načina in socialistične demokracije. V začetnih obdobjih termidorja so v regulaciji gospodarstva prevladovali državnoplanski mehanizmi, zato je bila vodilna frakcija nomenklature *birokracija*, razvoj produkcijskih sil pa je zagotavljala »prvotna socialistična akumulacija«, tj. premeščanje presežka iz nesocialističnega kmečko-obrtniškega sektorja (med drugim tudi z neenako menjavo, tj. upravno znižanimi cenami kmetijskih proizvodov) v državni sektor, ki je omogočala pospešeno industrializacijo. Te države so se odklopile od imperialističnega sistema in stopile na pot avtonomnega razvoja in modernizacije po nekapitalistični poti.

Medtem ko se v razrednih družbah interesi vladajoče družbe ujemajo s potrebami reprodukcije družbene ureditve (konkurenca med kapitalisti za posamični dobiček zagotavlja razširjeno reprodukcijo kapitala v družbenem merilu), so interesi birokracije (osebna obogatitev, ohranjanje monopola nad upravljanjem in planiranjem) zmanjševali učinkovitost planskega gospodarstva (razporejanja kapitala glede na družbene potrebe in povečevanja produktivnosti dela). Učinkovitost gospodarjenja so poskušali izboljšati z uvajanjem tržnih mehanizmov med podjetji, pri alokaciji kapitala (upoštevanje donosnosti kreditov in investicij) ter med družbenim in zasebnim (kmečko-obrtnim) sektorjem. To je povečalo vpliv druge frakcije nomenklature, *tehnokracije*, in zmanjšalo možnosti za socialistično prvotno akumulacijo, zato so začeli v šestdesetih letih iskati dostop do zunanje akumulacije v odnosih s tujino, torej z uvozom kapitala in tehnologij iz središča in ugodno, če ne že neenako menjavo z državami obrobja. Uvoz tehnologij in kapitala je zahteval vedno več izvoza in narobe, zato je plačilna bilanca postajala vedno bolj negativna. Po naftnih šokih (dvigu cen nafte) in neoliberalni kontrarevoluciji (dvigu obrestnih mer) ter zaostritvi oboroževalne tekme so realsocialistične države zapadle v odvisnost od držav upnic in mednarodnih finančnih organizacij (MDS). Konec osemdesetih let se je kriza tako zaostрила, da so vladajoče grupacije v zgolj nekaj letih brez odpora delovnih ljudi, pri katerih je termidor otopil zmogljivost samostojnega organiziranja, zato pa z dejavno »pomočjo« središčnih držav obnovile kapitalistične odnose. Skupaj s kapitalističnimi odnosi pa se je obnovila tudi predrevolucionarna odvisnost od tujega kapitalizma. Vzho-dnoevropske dežele so znova postale »dvorišče« Zahodne Evrope, nekakšna evropska Latinska Amerika, bazen poceni delovne sile, ki jo zahodni kapital presežno izkorišča na njihovem matičnem ozemlju, kjer obvladuje polovico

produkcijskih sredstev, ali pa pri sebi doma kot priseljence.¹⁹ Pri tem so dežele z razvito izvozno industrijo in storitvami ter majhnim primarnim in agrarnim sektorjem, zlasti Češka in Slovenija, zasedle razmeroma ugoden položaj v sistemu in postale del imperialističnega obrobja, druge pa so zdrsnile na samo obrobje. Razlika ni opazna le v ravni BDP na prebivalca, ampak tudi v bistveno večji neenakosti, revščini in nižji ravni človeškega razvoja v tej drugi skupini.

Vanjo lahko uvrstimo *nekdanje sovjetske republike z izjemo baltskih držav in deloma Rusije*, ki je bila v Jelcinovem času že na poti, da postane tretji svet. Delovni ljudje iz teh držav so poleg najrevnejšega prebivalstva na svetu ena od tistih skupin, katerih dohodek se je v zadnjih desetletjih najbolj zmanjšal,²⁰ v teh državah je prišlo do demografske katastrofe (prezgodnjih smrti, upada rodnosti, znižanja življenjske dobe in depopulacije). Po družbenoekonomskih kazalnikih je Rusija nedvomno pristala na ravni subimperialističnih držav. Toda ta razvrstitev je precej vprašljiva. Imperializem v pravem pomenu besede pomeni nadvlado, ki omogoča akumulacijo kapitala s presežnim izkoriščanjem prebivalstva in naravnih virov tujih dežel. Mimogrede, iz tega razloga ni mogoče govoriti o sovjetskem imperializmu. Čeprav je Sovjetska zveza politično obvladovala zavezniške države, si ni sistematično prisvajala presežne vrednosti s transfernimi cenami ali črpanjem dobičkov. Čeprav ni izključeno, da je prihajalo do neekvivalentnih prenosov vrednosti,²¹ v Sovjetski zvezi ni bilo kapitalizma, ki bi se krepil s temi mehanizmi. Današnja Rusija je skoz in skoz kapitalistična, toda njena nadvlada nad njenim vplivnim območjem ni povezana z akumulacijo kapitala. Vojaška intervencija v Siriji oziroma zasedba ekonomsko pasivnih območij Krima, Abhazije in Osetije ruski državi prinašajo le stroške, kapitalu (razen v vojaški industriji) pa nobene akumulacije. Prav tako Rusiji, veliki proizvajalki premoga in jekla, ne koristijo iztrošeni premogovniki in metalurgija v Donbasu. Takó državo kot kapital močno obremenjujejo zahodne sankcije. Poleg tega da ruski kapital nima koristi od tovrstnega »imperializma« (ruski kapitalisti sicer masovno izvažajo kapital, vendar ne na obrobje Rusije, ampak v davčne oaze in zahodne države), je treba upoštevati, da je ruska politika v nasprotju z (domnevnimi) interesi ZDA, ki so zaradi njihove

19 Prim. op. 10. O tem, kako je to potekalo v Jugoslaviji, gl. članek Radeta Pantića v tej številki *Borca*.

20 Resolution Foundation, *Examining an elephant, globalisation and the lower middle class of the rich world*.

21 Prim. Milentije Popović, »O ekonomskih odnosih med socialističnimi državami«, *Časopis za kritiko znanosti*, let. 9 (1982), št. 51–52, str. 133–177. Popović, ki je pisal v času spora z Informbirojem, je nasprotoval predvsem menjavi med socialističnimi državami po svetovnih cenah.

hegemonije tudi interesi imperializma na splošno. ZDA in druge imperialistične države si po zlomu socializma prizadevajo za »latinoamerikanizacijo« nekdanjega vzhodnega bloka z vključevanjem v razne zahodne integracije (NATO, EU) oziroma z asimetričnimi zavezništvii. Morebitnega ruskega subimperializma ne potrebujejo oziroma jih ovira. Zato je pravilneje kot o ruskem subimperializmu govoriti o reakcijah na imperialistično politiko ZDA in njenih zaveznic na območju nekdanje Sovjetske zveze in v Rusiji sami. Iz Rusije so hoteli napraviti tretji svet, tj. prevzeti najdonosnejše industrije in ekstrakcijo naravnih virov ter razbiti veliko državo in njeno vojsko, kar jim je pod Jelcinovo oblastjo uspevalo. Ruski vladajoči razredi so, da bi sami izkoriščali te vire, ustavili proces periferizacije, kar sta jim omogočila dva razmeroma nedotaknjena ostanka realnega socializma: vojska in vojaško-industrijski kompleks. Z ustavitvijo periferizacije je Rusija hoteli ali nehote izpadla iz svetovnega imperialističnega sistema: morda si ruski vladajoči razredi želijo subimperialističnega položaja, a v sodobnem kolektivnem imperializmu zanj ni mesta. Vse bolj agresivna politika Zahoda kaže na to, da v Rusiji ne vidi le grožnje svojim posamičnim interesom, ampak imperialističnemu sistemu kot takemu. Kako se bo situacija razvijala naprej, je težko napovedati. Kapitalistična Rusija se zunaj svetovnega kapitalističnega sistema ne bo mogla razvijati, znotraj njega pa tudi ne, saj jo sedanjii kolektivni imperializem periferizira. V podobnem pat položaju se je pred sto leti znašla carska Rusija. Takrat ga je presekala oktobrska revolucija z odpravo kapitalizma navznoter in bojem proti imperializmu navzven. Torvrstnih tendenc danes v Rusiji praktično ni, vladajoči razredi pa nemara računajo na tretjo možnost, povezovanje s Kitajsko.

Razlika med Rusijo in Kitajsko je v tem, da na Kitajskem ni prišlo do obnove kapitalizma. Termidorski sistem se ni le obdržal, ampak dosega velike uspehe pri modernizaciji, ki jih potrjuje tako primerjava z Rusijo, kjer je prišlo do obnove kapitalizma, kot z Indijo, kjer kapitalizem ni bil odpravljen. Od leta 1990 do 2015 se je narodno bogastvo v Rusiji povečalo zgolj s 400 odstotkov na 450 odstotkov BDP, na Kitajskem pa s 125 na 700 odstotkov BDP.²² Če je na Kitajskem narodno bogastvo v zasebni lasti raslo skupaj z javnim in se je akumulacija uporabljala predvsem za financiranje domačih investicij, je v Rusiji zasebno bogastvo raslo predvsem na račun javnega in se namesto v domače investicije prelivalo na Zahod in v davčne

22 Filip Novokmet, Thomas Piketty in Gabriel Zuckman, »From Soviets to Oligarchs: Inequality and Property in Russia, 1905–2016«, *NBER Working Paper*, avgust 2017, <https://www.nber.org/papers/w23712>.

oaze, kjer imajo ruski državljani že več premoženja kot vsa ruska gospodinjstva v domovini. Neenakost je sicer tudi na Kitajskem velika, a v Rusiji še večja, in medtem ko je dohodek 50 odstotkov najrevnejšega odraslega prebivalstva v Rusiji stagniral, se je na Kitajskem popeteril. Kot rečeno, je na globalni ravni k poslabšanju dohodkov v spodnjem delu zgornje tretjine distribucijske lestvice po letu 1980 največ prispeval prav krah Sovjetske zveze, medtem ko je k izboljšanju dohodkov na sredini distribucijske lestvice največ prispevala modernizacija Kitajske, le nekaj malega pa tudi Indije. Toda tudi Indija se s Kitajsko težko primerja. Državi imata že skoraj enako število prebivalstva, slabe 1,4 milijarde, a Kitajska ima petkrat večji BDP na prebivalca in skoraj desetkrat večji industrijski sektor. Neenakost je v obeh državah višja od evropske, toda na Kitajskem je manjša in trendi so drugačni.²³ Medtem ko so se dohodki spodnje polovice gospodinjstev na Kitajskem od leta 1980 popeterili, se niso v Indiji niti podvojili, dohodki 40 odstotkov gospodinjstev na sredini lestvice pa so na Kitajskem narasli osemkrat bolj kot v Indiji. Rast neenakosti se je na Kitajskem po letu 2005 ustavila, v Indiji pa celo pospešila, in sicer 50 odstotkov najrevnejših na Kitajskem razpolaga s 15 odstotkov dohodka, v Indiji s 13 odstotkov (v ZDA celo manj, v Evropi 20 odstotkov), 10 odstotkov najbogatejših na Kitajskem s 44, v Indiji pa s kar 57 odstotki (v Evropi s 33 odstotki).²⁴ Še pomembnejše je to, da je Kitajska tako rekoč odpravila skrajno revščino, medtem ko ima Indija največjo populacijo skrajno revnih ljudi na svetu. Po zadnjih zanesljivih podatki Svetovne banke je v Indiji leta 2011 kar 22,5 odstotka prebivalstva živelo pod globalnim pragom revščine (1,90 dolarja na dan, preračunano na kupno moč), na Kitajskem leta 2016 le 0,5 odstotka.

Marsikdaj slišimo, da je za »kitajski čudež« zaslužen kapitalizem, torej vpeljava tržnih odnosov navznoter in vključitev v globalizacijo navzven.

23 Gl. Thomas Piketty, Li Yang in Gabriel Zucman, »Capital Accumulation, Private Property and Rising Inequality in China, 1978–2015«, april 2017, <https://wid.world/document/t-piketty-l-yang-and-g-zucman-capital-accumulation-private-property-and-inequality-in-china-1978-2015-2016/>; Lucas Chancel in Thomas Piketty, »Indian income inequality, 1922–2015«, julij 2017, <https://wid.world/document/chancelpiketty2017widworld/>

24 Thomas Blanchet, Lucas Chancel in Amory Gethin, »How Unequal Is Europe?«, september 2019, <https://www.oecd.org/els/emp/OECD-ELS-Seminars-Blanchet.pdf>. Za Slovenijo gl. Ana Murn, »Značilnosti ekonomskih neenakosti v Sloveniji«, *IB Revija*, št. 1, 2017, str. 5–16, http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/ib/2017/IB1_2017-splet.pdf#page=6. Zanimiv je zlasti podatek o premoženjski neenakosti: 10 odstotkov najbogatejših gospodinjstev ima v lasti kar 47,3 odstotka premoženja, najrevnejših 20 odstotkov pa le 5 promilov!

A zakaj potem ni bilo nič primerljivega v vseh drugih državah, ki so se liberalizirale bistveno bolj in prej kot Kitajska? Kaj je razlika med njo in temi državami? – Realni socializem, to, da ni prišlo do obnove kapitalizma. Vsekakor so se na Kitajskem po začetku tržnih reform leta 1978 in še posebno po odprtju Zahodu po letu 1990 uveljavili ne le odnosi tržnega socializma, kot smo ga poznali v Jugoslaviji (tržni odnosi med podjetji in med podjetji ter potrošniki), ampak pravi kapitalistični produkcijski način z zasebno lastnino proizvodnih zmogljivosti, trgom dolžniškega in lastniškega kapitala ter trgom delovne sile, ki je bistveno bolj kapitalističen (»svoboden«) kot v jugoslovanskem samoupravljanju ali celo danes v Sloveniji. Toda kapitalistični produkcijski način na Kitajskem obstaja v okviru družbene formacije, ki vendarle ni kapitalistična ne v družbenoekonomski bazi ne v pravopolitični vrhni stavbi: 60 odstotkov podjetij je še vedno v državni lasti (30 odstotkov v domači zasebni, 10 odstotkov v tuji),²⁵ zlasti v strateških sektorjih. Čeprav tudi ta podjetja velikokrat delujejo po kapitalističnih načelih (profitnem motivu), je proizvodni sistem vendarle podrejen planskim mehanizmom in državnemu finančnemu sektorju, ki korigirata in regulirata tržne odnose na trgu kapitala. Ti trije dejavniki (velik državni proizvodni in finančni sektor ter planski odnosi) so že do zdaj omogočali skladen razvoj gospodarstva, torej rast produktivnosti (razvoj proizvodnje produkcijskih sredstev) ob hkratni rasti zaposlenosti in plač (razvoj proizvodnje življenjskih potrebščin), kakršnega v državah na kapitalistični poti ni. Odločilno za prihodnji razvoj Kitajske bo to, ali se bodo ti elementi okrepili ali pa bo Kitajska »šla do konca«, vse do obnove kapitalizma. Če bo Kitajska postala »normalna«, torej kapitalistična država/družba, se bo verjetno ujela v past srednje razvitosti, usodno za »normalne« obrobne kapitalistične države po začetni industrializaciji. Ko se ekstenzivna rast produktivnosti zgolj s povečevanjem obsega kapitala in delovne sile ustavi, se donosnost zmanjša, in če razvoj diktira profitni motiv kapitala, pride do prezgodnje deindustrializacije, tj. tehnološki napredek industrije se ustavi, ker se kapital preusmeri v storitve in infrastrukturo (proizvodnja življenjskih potrebščin za množično potrošnjo je zaradi nizkih plač premalo donosna), kar pa poslabša zunanjo konkurenčnost države in plačilno bilanco. Če bo na Kitajskem prišlo do obnove kapitalizma in bodo industrijski razvoj narekovali tržni mehanizmi, bo prišlo do hitre likvidacije nedonosnih panog in podjetij, ki so svetovnemu sistemu odveč, tako kot v drugih realsocialističnih državah

25 Thomas Piketty, Li Yang in Gabriel Zucman, *Capital Accumulation, Private Property and Rising Inequality in China, 1978–2015*.

po obnovi kapitalizma. Če se bodo obdržali in razvijali družbeni odnosi, ki omogočajo ukrepanje neodvisno od profitnega motiva, se bo lahko nadaljeval proces modernizacije s poviševanjem tehnološke ravni podjetij (danes je v strukturi kitajskega izvoza že 29 odstotkov visokotehnoloških proizvodov, ki zavzemajo 17 odstotkov svetovnega trga), razvojem infrastrukture in povečanjem notranjega trga (kupne moči širokih družbenih slojev).²⁶

Drugi vidik kitajske družbenoekonomske baze, ki prav tako ni kapitalističen, je agrarni sektor. Kitajska je ena redkih držav, kjer zemlja kot bistven proizvodni dejavnik v glavnem ni privatizirana in kmetom zagotavlja dostop do njene uporabe. Zato ne moremo govoriti o pravem trgu zemlje, kar ima pomembne razrednopolitične posledice. V Indiji in na splošno povsod v tretjem svetu, kjer ni bilo radikalne socialne revolucije, so se s privatizacijo zemlje, ki so jo vsilili kolonialisti, nekdanji predkapitalistični odnosi preoblikovali v veleposestniške odnose, tj. ohranilo se je siromaštvo velike večine kmetov. V Sovjetski zvezi so boljševiki priznali privatizacijo (veleposestniške) zemlje, ki so si jo razdelili revolucionarni kmetje. Stalinsko kolektivizacijo lastnine so kmetje zato večinsko dojemali kot napad nase in so se odtujili od sovjetske države, prisilna kolektivizacija (z zapiranjem in preseljevanjem kmetov) pa je povzročila hud padec kmetijske proizvodnje, velike lakote in kronično nizko produktivnost kmetijstva v Sovjetski zvezi in celo v današnji Rusiji. Čeprav kitajska oziroma maoistična pot ni bila brez težav, so uspehi sodobne Kitajske na tem področju precejšnji: leta 2013 je kitajsko kmetijstvo, ki je imelo na razpolago le šest odstotkov svetovnih obdelovalnih površin, prehranjevalo 22 odstotkov svetovnega prebivalstva.²⁷ Kitajska je torej probleme modernizacije podeželja (deagrariacije) reševala bolje kot, recimo, Indija, kar potrjujejo že navedeni podatki o izkoreninjenju revščine, pa tudi hitreje: delež zaposlenih v kmetijstvu se je po oceni Mednarodne organizacije dela med letoma 1991 in 2018 na Kitajskem s 60 odstotkov zmanjšal na 25 odstotkov, v Indiji pa le z 62 odstotkov na 41 odstotkov. Čeprav se s slovenskega gledišča kmečko vprašanje zdi brezpredmetno, je še vedno temeljni problem človeštva. Okrog 3 milijarde ljudi živi od malega kmetovanja. Če se bo kmečko vprašanje reševalo po kapitalistični poti, ki jo zagovarjajo imperialistične države, Svetovna banka in Svetovna trgovinska organizacija, tj. če bo te tri milijarde ljudi nadomestilo kakih

26 Prim. Francesco Macheda in Roberto Nadalini, »Samir Amin in Beijing: delving into China's delinking policy«, *Review of African Political Economy*, let. 47, november 2020.

27 Amin, *Sodobni imperializem*, str. 210.

20 milijonov kmetovalcev na visoko produktivnih kapitalističnih družinskih farmah vin v agropodjetjih, se bo svetovno odvečno prebivalstvo drastično povečalo. Celo sedemodstotna industrijska rast, ki je, sploh zaradi okoljskih omejitev, malo verjetna, ne bi v 50 letih absorbirala niti tretjine tega prebivalstva. Medtem ko so se Evropejci v 19. in 20. stoletju lahko množično izseljevali v »etnično očiščeni« Ameriki, za te ljudi ni »novega sveta«, kapitalistična pot jih vodi v favele, slume in begunska taborišča, nas vse skupaj pa v apartheid v svetovnem merilu. Zato je nujna drugačna pot, ki ohrani in štiti velik sektor male kmetijske in obrtne proizvodnje z načrtnim izboljševanjem življenjskih razmer in produktivnosti na podeželju ter vzdržno selitvijo agrarnega prebivalstva v mesta in industrijo.

Posebnosti nekapitalistične notranje ureditve Kitajske so tudi vzrok za poseben položaj Kitajske v svetovnem sistemu, ki se vse bolj razlikuje tako od zatiranih kot subimperialističnih držav obrobja. Kitajska je sicer še vedno prisiljena v neenako menjavo z imperialističnimi državami, ki temelji na presežnem izkoriščanju delovne sile, toda neenakost se zmanjšuje. Če je Kitajska leta 1995 v zameno za 100 ur dela, vsebovanega v svojem izvozu, dobila le 4,7 ure dela, vsebovanega v uvozu iz ZDA, je leta 2014 to naraslo na 17,5 ure.²⁸ Medtem ko je proizvodnja za svetovni trg v nesocialističnih obrobni državah organizirana v enklavah, tako da izvoz onemogoča razvoj gospodarstva kot celote, izvozni sektorji na Kitajskem omogočajo razvoj celotnega gospodarstva in družbe, in sicer zato, ker je Kitajski od tujega kapitala uspelo izsiliti prenos tehnologij, ki jih nato naprej razvijajo kitajska podjetja. Tu je brezpredmetno, ali je potekal po zakoniti poti (s sklepanjem licenc itn.) ali ne (s kršitvami imperialističnega prava intelektualne lastnine), ključno je to, da si je Kitajska tu izborila bistveno boljši položaj kot obrobne države ali druge realsocialistične države.²⁹ Kako zelo je Kitajska napredovala, pričajo ameriške sankcije proti kitajskim tehnološkim podjetjem, kot je Huawei: ZDA v tem segmentu niso več sposobne vzdrževati monopola z ekonomskimi sredstvi, brez izkrivljanja konkurence in izrivanja s trga. V tem se s Kitajsko ne more primerjati nobena subimperialistična država, kar pa še ne pomeni, da je subimperialistična tudi sama Kitajska. Marsikdo meni, da so kitajske tuje investicije v Aziji in še posebno v Afriki (pobuda nove svilne poti) dokaz »kitajskega imperializma«, kar naj bi potr-

28 Macheda in Nadalini, »Samir Amin in Beijing«, graf 1.

29 Nekoč je imelo 98 odstotkov licenčnih pogodb v SFRJ vsaj eno omejitveno klavzulo. Bili so celo primeri, ko je lahko neko podjetje tudi v državi prodajalo izdelke le na nekaterih območjih. Prim. Srečo Kirn, »Razvoj – nerazvitosti: primer Kosova«, *Časopis za kritiko znanosti*, let. 9 (1982), št. 51–52, str. 90–91.

jevali tudi vse ostrejši trgovinski in politični spori z državami imperialističnega središča. To razlago lahko zavrnamo iz več razlogov. Delovni ljudje na Kitajskem so še vedno sami presežno izkoriščani zaradi neenake menjave, prenosi vrednosti s Kitajske v središče so neprimerno večji od morebitnih prenosov vrednosti z obrobja na Kitajsko (že zato, ker je obseg trgovine z Zahodom neprimerno večji, plačne razlike pa tudi). Poleg tega morebitna zunanja akumulacija, tudi če gre v roke zasebnega kapitala in krepki kapitalistični produkcijski način na Kitajskem, ni imperialistična, dokler kapitalistični odnosi ne določajo kitajske družbene formacije kot take, skratka dokler ne bo obnove kapitalizma na Kitajskem. Zato se zdi pravilnejša teza, da skuša Kitajska s temi v glavnem infrastrukturnimi projekti v tujini obiti monopol imperialističnih držav nad svetovnimi transportnimi potmi in dostopom do naravnih virov, da gre tu za reakcijo na imperializem, ne pa za imperializem sam. Konec koncev številne projekte izvaja z lastno delovno silo, neprimerno ceneje kot zahodna podjetja, posojila zagotavlja po nizkih obrestnih merah in, kar je bistveno, brez pogojevanja s »strukturnimi reformami«, torej brez olajševanja presežnega izkoriščanja delovnih ljudi in naravnih virov držav, ki jih v zameno za kredite in »razvojno pomoč« zahtevajo zahodne države in njihove mednarodne finančne ustanove.

Morda bo kdo pripomnil, da je tako stališče cinično in da zanemarja skrajne oblike izkoriščanja in zatiranja na Kitajskem in v okviru kitajskih infrastrukturnih projektov v tujini. Ali da ignorira škodljive posledice dislociranosti proizvodnje in potrošnje za okolje in odnose med narodi, če Kitajska (p)ostane svetovna tovarna. Nikakor ne trdim, da je Kitajska socialistična, niti, da je na zanesljivi poti k izgradnji socializma. Kitajske termidorske oblasti in vladajoče skupine, pa tudi široke množice, zlasti srednji sloj, so v primežu birokratske (»avtoritarizma«) in kapitalistične (liberalizma) ideologije, ki ne dopušča dejavnega vključevanja delovnih ljudi v procese spreminjanja družbenih odnosov, torej blokira razvoj socializma tako navznoter kot v odnosih z drugimi državami in ohranja stalno možnost obnove kapitalizma. Ta razredna vsebina kljub uradni ideologiji socializma omogoča skrajne oblike izkoriščanja delovnih ljudi, nečlovečne metode reševanja manjšinskih vprašanj in instrumentalen odnos do partnerskih držav. Čeprav ta svetovnozgodovinska vprašanja, sploh ker se zastavljajo zapozneno (v središču se je modernizacija, posebno poenotenje narodov in laizacija družbe, izvršila že v okviru kapitalističnega razvoja), niso preprosta in so se tudi na Zahodu reševala nasilno ter – kot vidimo iz vsakovrstnih pojavov mračnjaštva – nikakor ne za zmerom, so tovrstni ekscesi s socialističnega stališča nesprijemljivi in bi se jim bilo treba izogniti. Vendar

pa zaradi tega kitajske poti še ne smemo vreči v isti koš z imperializmom. Na ta način si namreč onemogočimo razumevanje pravega imperializma, hkrati pa prezremo, da neimperialistična pot že obstaja. Če pa že obstaja, si je ni treba izmišljati, ampak je treba ugotoviti, kako iz termidorske faze oportunističnega protiiperializma v interesu vladajočih grupacij priti v socialistični protiiperializem za odpravo vsake nadvlade in izkoriščanja. Od tega je odvisno, ali bodo izpolnjeni subjektivni pogoji za nastop novega vala protiiperializma.

6. NAMESTO SKLEPA

Analiza objektivnih pogojev novega protiiperializma presega okvirje tega prispevka, vseeno pa lahko podamo nekaj tez.

Prvič. Kapitalistična pot je razvojna slepa ulica. Prva zapreka razvoju je *političnoekonomska*: kapitalistični razvoj je neenakomeren in na obrobju neizbežno povzroča razvoj nerazvitosti. Druga zapreka je *demografska*: kapitalizem ne more rešiti kmečkega vprašanja drugače kot z izseljevanjem, ki pa ga sistem ne prenese, ali s popolnim osiromašenjem odvečnega prebivalstva. Tretja ovira je *okoljska*: okolje ne bi zdržalo »ameriškega načina življenja« v svetovnem merilu.

Drugič. Razlika med središčem in obrobjem ni več toliko v načinu organiziranja proizvodnje uporabnih vrednosti, ampak v tem, da se v središču uporabne vrednosti vse manj proizvajajo in vedno bolj le porabljajo. Zato je v središču sicer vedno več neproizvodnega dela v storitvenem sektorju, povezanega s cirkulacijo, distribucijo in potrošnjo uporabnih vrednosti, ki je pogosto zelo izkoriščevalsko. Toda to delo ne ustvarja uporabnih vrednosti za nikogar razen neposrednega potrošnika, zato središče obrobju v zameno za vse več življenjskih potrebščin in produkcijskih sredstev prodaja vedno več finančne in ideološke megle, ki nikakor ne prispeva k proizvodnji uporabnih vrednosti ali preživljanju delovnih ljudi. Pri neenaki menjavi torej ne gre več le za to, da se več družbeno potrebnega dela z obrobja menjuje za manj družbeno potrebnega dela iz središča, ampak da se realna vrednost, ustvarjena na obrobju, menjuje za fiktivno vrednost, ustvarjeno v središču.

Tretjič. Ob prvem valu protiiperializma je politična nadvlada središča temeljila na njegovi ekonomski premoči nad obrobjem (razvitosti produktivnih sil). Danes je središče proizvodnje produkcijskih sil in življenjskih potrebščin, pa čeprav v deformirani potrošniško-kapitalistični obliki, prvič

po več stoletjih na obrobju. Čeprav imajo odnosi v družbah in med njimi skoraj samo še blagovno-denarno obliko, jih ne vzdržuje več konkurenca (ekonomija), ampak monopoli: pravnopolitična nadzidava in ideologija. Nastajajo novi objektivni pogoji za odpravo kapitalizma in imperializma na obrobju. Če so v prvem valu protiimperializma subjektivni pogoji prehiteli objektivne, zdaj subjektivni pogoji (zavest, da je treba odpraviti krivično ureditev) zaostajajo za objektivnimi (možnostmi, da se razvojni izzivi rešijo in nadvlada središča odpravi, kar prej zaradi nerazvitost produktivnih sil ni bilo mogoče).

Četrta. Nezrelost subjektivnih pogojev za odpravo imperializma (kapitalizma) kaže na to, da so monopoli, na katerih temelji nadvlada središča, še vedno trdni. Toda njihove perspektive so negativne. Središče namreč hkrati z monopolom nad proizvodnjo izgublja monopol nad tehnologijo. Prihajamo v položaj, ko tehnološkega razvoja obrobja ne zavirajo več notranji pogoji. Prej je bila ovira pomanjkanje znanja za prevzemanje in nadaljnje razvijanje tehnologij. Zdaj je edina ovira pravnopolitična prisila, lastninsko pravo, ki prepoveduje prevzemanje tehnologij, ali sankcije, ki prepovedujejo njihovo trženje (Huawei, 5G). Prej je bila ovira pomanjkanje akumulacije blaga, produkcijskih sredstev in delovne sile za proizvodnjo visokih tehnologij, ki jih je bilo dovolj samo v središču. Zdaj je edina ovira pomanjkanje denarja, ker se denar, ki je ekvivalent te akumulacije, centralizira v finančnem sistemu, ki ga obvladujejo imperialistične države. Ni čudno, da si obrobne države prizadevajo za menjavo v lastnih valutah, brez posredovanja dolarja, za meddržavno financiranje in avtonomne razvojne banke. Ovira bodo lahko tudi strateške surovine, energenti in (redki) minerali, katerih dobavo večinoma še vedno obvladujejo zahodne multinacionalke ali pa jo lahko s silo (sankcijami ali embargom) zaustavijo imperialistične države (gl. ameriško prepoved izvoza iranske in venezuelske nafte ter ruskega plina). Kitajska prizadevanja za neovirano dobavo v tej luči niso imperializem, ampak previdnostni ukrep. Obrobne države imajo danes materialna sredstva za neodvisno logistiko (cirkulacijo blaga), monopol v tej sferi je v resnici »ideološki«, zagotavlja ga ameriška potrošniška kultura, katere infrastruktura so nove oblike potrošništva (Amazon ipd.) in »družbenosti« (FB, Google) pod hegemonijo zahodnih multinacionalk. Ohranitev teh štirih monopolov bo zato vse bolj odvisna od petega, tj. monopola ZDA nad vojaško silo. Ta se zdi od vseh še najtrdnější in najnevarnejši, ker ima še vedno solidno produktivno-tehnološko podlago v središču: vojaško-industrijski kompleks (ZDA).

DODATEK: NEENAKA MENJAVA IN IMPERIALISTIČNA RENTA

Neenaka menjava³⁰ je posledica treh dejavnikov, ki jih zagotavlja imperialistična nadvlada: proste trgovine (brez katere ni svetovnega trga in cen), prostega pretoka kapitala (zaradi katerega se kapital ne zadovolji s podpovprečnim donosom) in pa omejenega gibanja delovne sile, ki preprečuje, da bi se stopnja izkoriščanja (razmerje med plačo in opravljenim delom) v svetu izenačila. Neenako menjavo lahko ponazorimo z zgledom, kjer prvi vrstici predstavljata po eno panogo v središču in na obrobju, tretja pa seštevek vrednosti v sistemu:

c	v	pv	vrednost	dobiček (%)	dobiček (\$)	cena (c + v + dobiček)
70	30	30	130	44	44	144
70	10	50	130	44	36	116
140	40	80	260	44	80	260

Za proizvodnjo blaga v središču je potrebnih 70 dolarjev materiala (c) in 60 ur dela ($v + pv$), pri čemer postavimo, da 1 ura dela ustvari 1 dolar vrednosti. Za drugo blago je prav tako potrebnih 70 dolarjev materiala in 60 ur dela. Delovna vrednost teh blag je torej enaka, 130 dolarjev (70 dolarjev vrednosti se prenese z materiala, 60 dolarjev ga doda delo). Toda delavci na obrobju dobijo le 10 dolarjev plačila namesto 30. Če oba kapitala pri prodaji ustvarita 44 odstotkov dobička (kar je povprečna stopnja v celotnem sistemu), je cena teh blag 144 in 116 dolarjev. Središčni kapital s prodajo svojega blaga torej pridobi 14 dolarjev več vrednosti, kot so je ustvarili njegovi delavci, to pa je ravno toliko, kolikor kapital na obrobju izgubi. Če dane predpostavke o gibanju blaga, kapitala in delovne sile držijo – in ni razloga, da v tendenci ne bi, saj zaradi prostega pretoka blaga in kapitala cene in profiti ne morejo veliko odstopati od svetovnih povprečij, plače pa ekstremno odstopajo –, je neenaka menjava edini možni izid. Razen če ne poseže vmes še en dejavnik, ki ga omenjajo kritiki teorije o neenaki menjavi, namreč produktivnost dela. Kot je znano, je Marx delovno vrednost

30 Sodobno teorije neenake menjave je razvil Arghiri Emmanuel v knjigi *Nejednaka razmjena*, Komunist, Beograd, 1974.

opredelil kot povprečno družbeno potrebno delo za proizvodnjo nekega blaga. Če je delavec neusposobljen in namesto povprečnega časa, ki znaša eno uro, porabi dve uri, se vrednost njegovega blaga ne podvoji, ampak prav tako znaša eno uro družbeno povprečnega dela. Če to prenesemo na kritiko teze o neenaki menjavi, bi lahko rekli, da so delavci na obrobju manj usposobljeni in uporabljajo slabšo tehnologijo, zaradi česar sicer delajo več, a ustvarijo manj vrednosti kot delavci v središču. Razmerje med njihovimi plačami in ustvarjeno vrednostjo je lahko nižje kot v središču, torej so celo manj izkoriščani! – Tako razmišljanje je neutemeljeno. Vrednosti ne določa čas, ki je potreben za izdelavo blaga v najrazvitejši tovarni, ampak povprečni čas, ki je potreben v dani panogi. Ker se vse več blaga proizvaja v okviru svetovne konkurence, kot »svetovno blago«, je torej treba upoštevati tako potrebni delovni čas v središču kot na obrobju. Nobenega razloga ni za domnevo, da bi bila odstopanja od povprečnega družbeno potrebnega časa na obrobju večja, kot so odstopanja od povprečne vrednosti delovne sile, tj. razlike v plačah. Nasprotno, vse govori v prid temu, da so bistveno manjša: večina svetovnih predelovalnih dejavnosti se je že preselila iz središča. Povprečni družbeno potrebni delovni čas torej vse bolj določa tehnologija na obrobju, ne v središču. To ne velja več samo za panoge, ki iz naravnih vzrokov delujejo zgolj na obrobju (recimo, za pridelavo kave), ampak za vedno več panog v vedno večjem obsegu. Sicer pa to potrjuje tudi sama selitev proizvodnje: če bi imel kapital s plačevanjem dodatnega dela na obrobju več stroškov, kot ima koristi od selitve proizvodnje, je ne bi selil.³¹ Dejstvo, da jo nenehno seli, potrjuje tezo, da so razlike v produktivnosti manjše od razlik v plačah. Izkoriščanje je na obrobju večje, menjava pa neenaka.

Vprašanje je le še, komu koristijo prenosi vrednosti. Neposredno koristijo središčnemu kapitalu, ki si s selitvijo proizvodnje povečuje konkurenčnost (ponudi lahko nižjo ceno ob enaki profitni stopnji) ali pa dobiček (ob enaki ceni doseže več dobička). To lahko doseže bodisi z neposrednimi investicijami v proizvodnjo na obrobju (kot ameriška avtomobilska industrija v Rusiji ali Mehiki), z outsourcingom proizvodnje k podizvajalskim kapitalom z obrobja (to počne Apple in večina obutvene in oblačilne industrije) ali pa z monopolom na prodajo blaga (Amazon). Prebivalstvu središča, tudi delavcem, neenaka menjava koristi posredno: če kapital s presežnim izko-

31 Če kaj, potem je produktivnost dela v delovno intenzivnih panogah na obrobju višja kot v središču, saj je intenzivnost dela tam zaradi lažjega discipliniranja delavcev večja, pa tudi delovni dan in teden sta tam daljša, kar je še en nezanemarljiv vir neplačanega dela za kapital. Poleg tega so podizvajalske tovarne pogosto dobro tehnološko opremljene, veliko bolje, kot je sicer povprečje obrobne gospodarstva.

riščanjem delavcev obrobja ob nezmanjšani profitni stopnji doseže nižjo ceno, s tem poveča kupno moč vsega prebivalstva. Če doseže višji (bruto) dobiček, ne da bi znižal ceno, si lahko privoščiči večje režijske stroške, kar v središčnih državah omogoča razraščanje sektorja mešetarjenja z blagom in denarjem, ki zaposluje vedno več neproizvodnih delavcev in uslužbencev.³² To se iluzorično kaže v nacionalnih računih: neproizvodne dejavnosti, kjer si »deležniki« v resnici le razdeljujejo neplačano vrednost blaga, proizvedenega na obrobju, se prištejejo BDP-ju države uvoznice. Ta paradoks je duhovito izrazil Jože Mencinger, ki pravi, da proizvodnja z visoko dodano vrednostjo (veliko razliko med prodajno ceno in stroški materiala, kar je enako vsoti plač in dobička) postane proizvodnja z nizko dodano vrednostjo, takoj ko se preseli na Kitajsko. Nacionalni računi torej ne odsevajo proizvodne vrednosti, ampak njeno razdelitev. Seveda so nekateri neproizvodni delavci v središču tudi sami nadpovprečno izkoriščani (recimo Amazonovi), a nekateri dobivajo plače, ki omogočajo soliden standard. Zanikovalci neenake menjave hočejo »odmisliti« prav posredne koristi, ki jo imajo od neenake menjave tudi delovni ljudje v središču, ker naj bi zavest o tem ogrožala mednarodno delavsko solidarnost. Toda objektivni procesi so neodvisni od tega, kaj si mislimo. Brez upoštevanja posledic neenake menjave ne moremo razumeti sprememb v razredni sestavi središčnih družb (razmaha storitvenega sektorja, srednjega razreda in neproizvodnih delavcev vključno s tako imenovano delavsko aristokracijo), ki so eden od glavnih vzrokov za konformizem delavskih razredov in oportunitizem socialističnih strank in sindikatov v središču. Brez upoštevanja neznanskih razlik med položajem delovnih ljudi v posameznih državah in še posebno med središčem in obrobjem pa tudi ne more biti prave delavske solidarnosti.

Pri neposrednih oblikah prenosa vrednosti v obliki podjetniškega dobička ali dividende in obresti na kapital oziroma s transfernimi cenami, po katerih matične firme svojim podružnicam ali kooperantom zaračunavajo svoje bolj ali manj fiktivne storitve in tehnologijo, se ne bom ustavljal, ker za marksiste njihov obstoj ni sporen. To so »običajne« oblike delitve presežne vrednosti, ki se ustvarja z izkoriščanjem, torej zato, ker so delavci zaradi monopola kapitalističnega razreda nad produkcijskimi sredstvi prisiljeni prodajati svojo delovno silo za plačilo, ki je nižje od vrednosti, ki jo proizvedejo.

32 Prim. obleke švedske multinacionalke H&M, izdelane v Bangladešu. Za majico, ki stane 4,95 evra, tovarna dobi 95 centov, od tega delavci do 15 centov. Kar 3,54 evra se »obrbe« v Nemčiji za transport, prodajo, davke, najemnine in seveda dobiček multinacionalke. Gl. Tony Norfield, »T-Shirt Economics«, <http://column.global-labour-university.org/2012/08/t-shirt-economics-labour-in-imperialist.html>.

(V nasprotnem primeru noben kapitalist ne bi vložil sredstev v proizvodnjo in bi, ker je danes proizvodnja pretežno kapitalistična, skoraj vse gospodarstvo zastalo.) Primernih pa je nekaj besed o *imperialistični renti*.³³ Renta je dohodek, ki izhaja iz obvladovanja zemlje ali drugih omejenih naravnih virov (zemljiška in ekstraktivna renta). Deli se na absolutno in relativno rento: absolutno rento prinaša vsaka lastnina naravnega vira, takoj ko je omejen, relativno pa lastnina tistega naravnega vira, ki je po naravi kakovostnejši od drugih (v tem se razlikuje od ekstra dobička, ki nastane s tehnološkim izboljšanjem tega vira oziroma njegovega izkoriščanja). Obrobnim državam si je uspelo z nacionalizacijo naravnih virov v lasti kolonialistov ali tradicionalnih zemljiških lastnikov, s poddržavljenjem ekstraktivnih industrij in oblikovanjem kartelov, kot je OPEC, ter z uvedbo različnih davkov in dajatev prilastiti del zemljiške in ekstraktivne rente. Drugi del – imperialistično rento – so obdržale imperialistične države, ki si jo prisvajajo bodisi neposredno ob ekstrakciji, predelavi ali distribuciji (središčna podjetja so še vedno med največjimi proizvajalci, predelovalci in prodajalci energentov in mineralov; cene se določajo s špekulacijo na vrednostne papirje na finančnih trgih, kjer imajo monopol središčne držav) bodisi posredno, z zadrževanjem cen energentov in mineralov (ti so cenejši, kot bi bili, če bi bile okoljske, koncesijske in druge dajatve enake kot v središču ali če bi veljali enaki okoljski standardi oziroma če bi se upoštevalo okoljsko škodo, ki jo povzroča pridobivanje). Na ta posredni mehanizem mislim, ko govorim o neenaki menjavi oziroma neenakopravnem plačilu naravnih virov obrobnih držav. V zadnjem času se pojavlja vse več izračunov prenosov vrednosti iz središča na obrobje zaradi obeh oblik neenake menjave. Ker je pri tem še vrsta metodoloških in praktičnih problemov, jih ne navajam. Mislim, da si lahko bralec iz splošno znanih podatkov o neenakostih v svetu sam ustvari dovolj dobro predstavo.

33 Teorijo imperialistične rente je razvil Samir Amin. Gl. »Akumulacija v globalnem merilu in imperialistična renta«, v Amin, *Sodobni imperializem*, str. 65–94.

